

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

**ІДАК
Юлія Володимирівна**

УДК 711.4:911.375.1

**ОСНОВИ ТЕОРІЇ
МОРФОЛОГІЇ МІСТА**

18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора архітектури**

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі містобудування Національного університету «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор архітектури **Диба Юрій Романович**, декан повної фахової освіти Інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка», професор кафедри архітектури та реставрації Національного університету «Львівська політехніка».

Офіційні опоненти – доктор архітектури, професор **Осиченко Галина Олексіївна**, завідувач кафедри архітектури будівель і споруд, дизайну архітектурного середовища Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (м. Харків);

доктор архітектури, професор **Ричков Петро Анатолійович**, професор кафедри архітектури та середовищного дизайну Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне);

доктор архітектури, професорка **Коротун Ірина Вадимівна**, завідувачка кафедри архітектури та збереження об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича (м. Чернівці).

Захист відбудеться **6 листопада 2020 р.** о **10.00** год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.11 у Національному університеті «Львівська політехніка» за адресою: кім. 226 гол. корпусу, вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» за адресою: вул. Професорська, 1, Львів, 79013.

Автореферат розіслано 5 жовтня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Д 35.052.11,
кандидат архітектури, професор

Г. П. Петришин

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку України відбуваються соціально-економічні та ідеологічні перетворення, що стають причиною змін у різних напрямках містобудування. Запроваджуються нові стандарти для створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, гармонізовані з європейськими та американськими. Водночас у провідних європейських та американських державах постає проблема збалансованого розвитку міст¹ на основі інновацій. Упроваджуються «розумні» моделі міста у взаємозв'язку із соціальними, економічними та екологічними чинниками, а *близькі до теорії і практики містобудування ідеї втрачають свою значущість. За таких умов у містобудуванні виникає потреба переосмислити усталені підходи до пізнання об'єктивно наявних предметів та явищ*, здатні в рівнозначний спосіб впливати на втілення нових проєктних рішень.

Інтенсивне накопичення теоретичних знань про формування матеріально-просторового середовища об'єктів містобудування під впливом соціальних, економічних, історичних та екологічних чинників, розробка та впровадження цілісної системи заходів щодо забезпечення сталого розвитку міст сприяють розвитку *досліджень, близьких за змістом до морфологічних*².

Розвиток морфологічних досліджень у межах теорії містобудування в Європі та США пов'язаний із розширенням спектру предметних галузей урбаністики та виокремленням на поч. ХХ ст. *урбаністичної морфології* (англ. *Urban Morphology*) у самостійну наукову дисципліну. Сучасний урбоморфологічний дискурс зосереджений у рамках Міжнародної організації міської форми (англ. *International Seminar on Urban Form*, далі *ISUF*). Вона працює, дотримуючись принципів, які заклали М.Р.Г. Конзен (M.R.G. Conzen) і С. Мураторі (S. Muratori). *У вивченні урбаністичної морфології дослідники ISUF вбачають проблеми, пов'язані з відсутністю єдиної теоретичної бази й нерівномірністю застосування міждисциплінарних знань.*

В Україні морфологічні дослідження в контексті теорії містобудування не мають достатньої наукової розробленості, а їх осмислення спонукає до пошуку нових методологічних підходів, які б найповніше передавали змістові характеристики морфології як наукового напрямку. Так, 2006 р. Г. Осиченко вдалося актуалізувати морфологічну проблематику та сформулювати принципові

¹ Оскільки для різних епох і для різних європейських країн *місто* не є загальноприйнятою й загальновизначеною категорією, то в дослідженні її протрактовано як тип поселення, що в історичній ретроспективі вирізняється за величиною, щільністю забудови і структурною організацією, а в теперішній час – чисельністю, відповідно до української класифікації міст за кількістю населення, з чіткою територіальною організацією та виразною планувальною структурою. Сформульовані теоретико-методологічні підходи до дослідження матеріальної структури визначених міст можуть бути застосовані для поселень різних рангів.

² У роботі *морфологічне дослідження* слід трактувати як процес вивчення форми та будови певного об'єкта, на який спрямоване вивчення особливостей формування та встановлення закономірностей його просторової організації.

для вивчення містобудівних об'єктів теоретико-методологічні положення. До цього часу морфологічні завдання розв'язували науковці, які спиралися на методологічні основи, розроблені в архітектурній та містобудівній композиції. Їхній аналіз показав, що морфологія розглядалася як метод, що значно спрощував інструментальну базу для опису матеріальної форми. З одного боку, протягом тривалого часу морфологія в архітектурі та містобудуванні розвивалася як описовий складник (виділення візуальних властивостей форми) та як спосіб виявлення структурних елементів міста (морфологія архітектурної форми, морфологія простору, морфологія вулиці і т. ін.), а з іншого – для визначення властивостей та ознак матеріальної дійсності з метою обґрунтування відповідного композиційного рішення. *З огляду на це наукова сутність поняття «морфологія» в містобудуванні була знівельована, а її потенціал нереалізований.* Трапляється й формалізоване застосування морфологічних термінів. Поряд із цим у теорії містобудування відсутні комплексні теоретичні та методологічні дослідження, присвячені питанням формування матеріально-просторового середовища міста із залученням науково обґрунтованих положень про морфологію, сформульовані на загальнонауковому рівні. Назріла потреба ґрунтового аналізу міждисциплінарних здобутків – філософської, біологічної, філологічної, географічної та іншої наукової літератури – для осмислення та окреслення вже вивчених питань і виявлення наукових прогалин щодо вивчення морфологічного в теорії містобудування. Відтак, теоретичні та прикладні дослідження морфологічного не знайшли ґрунтового відображення в українській теорії містобудування й потребують спеціального розгляду.

Актуальність теми дослідження визначається такими чинниками:

- необхідністю цілеспрямованої *систематизації ідей та поглядів* про об'єктивну реальність у теорії містобудування, адаптованих до ідейно-тематичного змісту морфології як наукового вчення, а на цій основі – формування теорії про морфологію міста;

- проблемою неоднозначності трактувань та формалізованості застосування *морфологічних понять* і категорій у теорії й практиці містобудування, розв'язання якої спрямоване на зведення до єдиного лексичного значення мовних конструкцій і складання відповідного тезаурусу;

- потребою уточнення та вдосконалення наявних і *залучення нових для теорії містобудування міждисциплінарних знань* та методологічних підходів, що сприятиме виявленню нових відношень між поняттями вихідних дисциплін, розширенню традиційної дисциплінарної методології та поглибленню спеціалізації в містобудуванні;

- важливістю визначення системи науково обґрунтованих *положень морфології міста*, що дасть можливість якісно досліджувати морфологічні характеристики об'єктів містобудування, співвідносити логічне та формальне в науковому процесі й забезпечувати його ефективність та результативність.

Отже, *недостатня розробленість проблеми*, зокрема теоретичного осмислення морфологічної парадигми, узгодженості ідейно-тематичного змісту понять «морфологія» та «морфологія міста», розуміння лексичного значення понятійно-категорійного апарату, розширення абстрактних пізнавальних морфологічних уявлень, концепцій і теорій, їх теоретичного та практичного значення для розвитку й удосконалення містобудування, зумовила вибір теми дослідження **«Основи теорії морфології міста»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження узгоджується з державними документами: законами України «Про основи містобудування» (1992, № 52, ст. 683) із змінами 1992–2017 рр.; «Про регулювання містобудівної діяльності» (2011, № 34, ст. 343) із змінами 2011–2019 рр.; постановою Верховної Ради України про Концепцію сталого розвитку населених пунктів (від 24 грудня 1999 р.); Стратегіями розвитку Львівської області до 2027 р. (2007), а також завданнями, що відповідають напрямку діяльності Української академії архітектури, дослідження якої спрямоване також на проведення наукових розвідок з історії і теоретичних проблем архітектури та містобудування, підготовку енциклопедичних, теоретичних і довідкових видань у галузі архітектури (з 1991 р.).

Дисертаційна робота відповідає науковому напряму кафедри містобудування Інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка»: «Планування і реконструкція міст і територій». Дисертацію виконано в межах науково-дослідних робіт: «Методологічні основи розвитку та реконструкції мережі поселень та вибраних міст у сучасних економічних умовах», № держ. реєстрації 0113U005280; «Методологічні основи розвитку та реконструкції мережі поселень та вибраних міст», № держ. реєстрації 0118U007054.

Наукова **гіпотеза** роботи випливає із припущення, що матеріальну структуру міста³ можна охарактеризувати формальними ознаками та властивостями, пов'язаними з виявом фізичної форми в містобудуванні. Розвиток фізичної форми міста підпорядкований певним принципам та об'єктивним закономірностям. Виразником фізичної форми міста вважаємо зв'язану частину території, що обмежена замкнутою умовною лінією (адміністративними межами, визначеними на законодавчому рівні), розглядається як єдине ціле з усіма наявними спорудами та будівлями й відзначається певними фізичними величинами. Такі величини є пізнаваними в межах учення *морфологія*. У дотичних до вивчення міста галузях знань воно здатне виражатися у формі наукової теорії **морфологія міста** із притаманним кожній із них теоретико-методологічним інструментарієм. У містобудуванні морфологія міста, із власними принципами, категоріями, функціями і методами дослідження, може розглядатися як учення, спрямоване на наукове осмислення та розкриття морфологічного змісту й поглиблення знань про закономірності та особливості формування матеріальної структури міста.

³ Означення «матеріальна» в терміносполучі «матеріальна структура міста» розширює знання про місто як форму територіальної організації, що описується поняттям «структура» і конкретизується вираженням одного з явищ виявлення сутності речі у відношеннях з іншими речами: планувальна структура, композиційна структура, функціональна структура тощо.

Мета дослідження полягає в розробленні теоретико-методологічних положень теорії морфології міста, здатної пояснити суть морфологічного змісту в містобудуванні та систематизувати знання про закономірності й особливості формування матеріальної структури міста.

Мета дослідження досягається шляхом послідовного розв'язання таких **завдань**:

1) з'ясувати *особливості розвитку морфологічних досліджень* у містобудуванні та *становлення морфології міста* за кордоном і в Україні;

2) узагальнити та систематизувати знання про морфологію як загальнонаукове вчення й виокремити її *теоретико-методологічний інструментарій*, сформульований на спеціальнонауковому рівні; обґрунтувати методику дослідження;

3) виявити *смісловий контекст* та специфіку прояву морфологічного змісту в містобудуванні й обґрунтувати спосіб їх відображення в системі наукових знань про місто; сформулювати *дефініцію* терміна «морфологія міста», з'ясувати його *визначальні риси, місце й роль* у теорії містобудування;

4) визначити й обґрунтувати *принципові* для морфології міста як наукового вчення *положення* й вибудувати їх у логічній послідовності;

5) продемонструвати ефективність теоретико-методологічного інструментарію морфології міста та здійснити необхідні *теоретичні узагальнення*, визначивши закономірності та особливості формування його матеріальної структури.

Об'єкт дослідження – *матеріальна структура міст* західного регіону України, де під поняттям «матеріальна структура міста» слід розуміти субстанційний рівень міста, що виражений множиною взаємопов'язаних структурних елементів, протиставляється планувальному каркасу та розглядається як його наповнення на трьох умовно прийнятих ієрархічних рівнях.

Предметом дослідження є зміст та категорії морфологічного змісту, пов'язані із закономірностями та особливостями формування матеріальної структури міста.

Межі дослідження. *Змістові межі*: логічне осмислення та теоретичне обґрунтування морфологічного на філософсько- та конкретнонауковому методологічному рівнях. *Хронологічні межі* дослідження: нижня межа – VIII–VI ст. до н. е., тобто час формування території (розпланування та забудови) давніх поселень, що започаткували традицію європейського містобудування; верхня межа – сьогоднішній день. Час становлення морфології як загальнонаукового вчення збігається з окресленими межами й обумовлений становленням форми як філософської категорії. Проте для повноти висвітлення окремих питань авторка виходила за окреслені хронологічні межі дослідження.

Методи дослідження обрано з огляду на розв'язання поставлених у роботі завдань з урахуванням об'єкта та предмета дослідження і застосовано на загальнонауковому та спеціальнонауковому рівнях. Основу загальнонаукового рівня становив метод теоретичного аналізу, що забезпечив вибір теми

дослідження → розширення наявних знань про морфологію → осмислення та розкриття суті морфологічного в містобудуванні → визначення принципів для морфології міста як наукового вчення положень і здійснювався за допомогою логічних прийомів та операцій, а також окремих положень діалектики, аксіоматичного, гіпотетичного, гіпотетико-дедуктивного та індуктивно-дедуктивного методів. *Спеціальнонауковий рівень* об'єднав методи, що відображають специфіку формування матеріальної структури міста та спрямовані на виявлення її морфологічних характеристик.

Методологічну основу дослідження становлять міждисциплінарний та системний підходи як такі, що є найбільш релевантними до пізнання формальних властивостей матеріальної структури міста і застосовувалися на *філософсько-світоглядному та логіко-гносеологічному рівнях*.

Означена тема перебуває на перетині філософських, географічних та інших наукових пошуків закордонних і українських учених. Тому дослідження численних її аспектів відбувається на стику різних наукових дисциплін.

Наукова новизна отриманих результатів. У дисертації обґрунтовано нові в концептуальному плані і важливі для теорії містобудування положення й висновки, які отримала особисто здобувачка, а саме:

- уперше:

- *встановлено*, що відображенням морфологічного змісту в містобудуванні є *теоретичні узагальнення знань про форму*, спрямовані на вивчення матеріальної дійсності на рівні теорії, зважаючи на міждисциплінарні знання про морфологію та пов'язані з нею наукові підходи;

- *визначено основні елементи та сформульовано логічну структуру теорії морфології міста*, що узагальнює знання про морфологію і здатна пояснити специфіку прояву морфологічного змісту в пізнанні міста;

- *уведено поняття «фізична форма міста»*, яке уточнює змістові характеристики морфологічного змісту в пізнанні міста;

- *виокремлено основні напрями розвитку морфології міста* – структурну морфологію, еволюційну морфологію, що сприятимуть розширенню і поглибленню морфологічних уявлень у теорії та практиці містобудування;

- *запропоновано синхронно-діахронний підхід*, який дає змогу визначити особливості формування різних проявів матеріальної структури міста та оцінити закономірності формування її морфологічних характеристик у процесі історичного розвитку;

- *встановлено критерії для виявлення основних типів фізичної форми та морфологічної структури міста*, у яких фіксуються формальні властивості, спрямовані на визначення закономірностей та особливостей формування матеріальної структури міста;

- *розроблено морфологічну модель «місто-пазл»*, що узагальнює закономірності формування матеріальної структури міста і знаходить своє вираження в принципах морфології міста;

- доведено необхідність уведення в теорію містобудування концепції «габітус міста», здатної пояснити особливості формування матеріальної структури міст, закладених у різні історичні періоди; пропонується таке формулювання поняття: «габітус міста» – це сукупність морфологічних характеристик матеріальної структури міста, притаманних лише певній епосі та певній культурі;

- **конкретизовано** суть пов'язаних із морфологією міста категорійних понять, таких як «морфема», «морф», «морфологічний тип», «морфологічна одиниця», «морфологічна ознака», «морфологічна структура», які виділяють предмети за визначеними специфічними для них ознаками та віддзеркалюють в узагальненій формі морфологічний зміст та зв'язки між ними;

- **уточнено:**

- зміст і взаємозв'язок понять «урбаністична морфологія» й «морфологія міста». Доведено, що вони подібні за своїми сутнісними характеристиками, але співвідносяться як діалектичне ціле та його частина;

- морфологічні методи дослідження міста: морфометричний, морфографічний та морфотипологічний, що мають міждисциплінарний статус і сприяють об'єднанню з іншими науковими галузями в методологічному та інструментальному вимірах. Установлено, що методологічну основу морфології міста становить метод морфологічного опису;

- **подальшого розвитку набув морфологічний підхід до типології об'єктів містобудування** на основі врахування специфіки морфологічного змісту, що дозволяє розробляти загальні прийоми та принципи їхньої містобудівної організації.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

- у науково-методологічних підходах: наповненні теорії і практики містобудування змістовими характеристиками морфологічного змісту;

- у навчальних методиках: розвинутий у роботі морфологічний підхід доцільно впроваджувати в навчальний процес і використовувати в системі вищої освіти задля підвищення теоретичного рівня підготовки фахівців у галузі теорії та історії архітектури й містобудування та в удосконаленні методик передпроектних та переддипломних досліджень. Отримані автором висновки щодо дослідження теоретичних положень морфології міста розширюють предметну базу лекційних курсів з історії містобудування та садово-паркового мистецтва і можуть бути використані в розробці навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін;

- в архітектурно-містобудівній практиці: для надання рекомендацій під час розробки схем планування та проєктів детального планування територій, генеральних планів населених пунктів і об'єктів архітектури; щодо встановлення меж історичних ареалів історичних населених місць; у передпроектних

дослідженнях, пов'язаних із упровадженням інвестиційних проєктів нового будівництва;

- для подальшого розвитку законодавчо-нормативної бази містобудівної діяльності: результати роботи спрямовані на вдосконалення методик передпроектних досліджень та на підвищення обґрунтованості проєктних вирішень.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлено на наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції «Антон Попель та Львівська архітектурно-художня школа зламу ХІХ–ХХ ст. (до 100-річчя смерті А. Попеля)» (Львів, 2010) [25]; Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні напрямки теоретичних і прикладних досліджень '2011» (Одеса, 2011) [26]; Міжнародній науковій конференції, присвяченій 20-літтю заснування кафедри РРАК «Дослідження, збереження і реставрація об'єктів культурної спадщини» (Львів, 2012) [27]; науково-практичній конференції «Розвиток і реконструкція територіальних систем і населених місць регіону західної України» (Львів, 2012) [28]; Міжнародній науковій конференції, присвяченій століттю містобудівної освіти у Львівській політехніці «Креативний урбанізм» (Львів, 2013) [29]; Międzynarodowym Seminarium Naukowym «Aktualne problem dotyczące budownictwa, architektury i urbanistyki Ukrainy i Polski» (Częstochowa, 2013); XXVI сесії Наукового товариства імені Шевченка: Комісія архітектури та містобудування (Львів, 2015 р.) [див. дод. В]; V Międzynarodowej Konferencji Naukowej z cyklu Fenomeny Pogranicza «Nowe oblicze nadwodnych terenów przemysłowych» (Szczecin, 2015) [30]; наукова конференція «Містознавчі студії: становлення наукового напрямку» в рамках наукових заходів Інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка» та Комісії архітектури та містобудування Наукового товариства імені Шевченка з нагоди ювілею професора Галини Петрівни Петришин (Львів, 2017) [31]; Міжнародній науковій конференції «Простір міста – напрямки розвитку, приурочена до 75-річчя з дня народження професора Богдана Посацького» (Львів, 2017) [32]; XXIX сесії Наукового товариства імені Шевченка: Комісія архітектури та містобудування (Львів, 2018) [33]; Міжнародній науковій конференції «Архітектурне середовище міста: вчора, сьогодні, завтра» до 90-ліття професора Андрія Рудницького» (Львів, 2018) [34]; VII International scientific conference from the series «Phenomena of borderland» (Szczecin, 2018) [35].

Публікації: Результати дослідження висвітлено у 38 наукових працях, з них 17 опубліковано в наукових фахових виданнях України [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17], 5 – у наукових періодичних виданнях інших держав [18, 19, 20, 21, 22], 1 монографія, 1 розділ у колективній монографії, 11 тез і матеріалів наукових конференцій, 3 – в інших наукових виданнях.

У публікаціях, написаних здобувачкою у співавторстві, здійснено: із Г. Петришин та О. Криворучко [1, с. 366–369] визначено способи формування квартальної забудови історичного міста; із О. Білінською та О. Тіхоною [2, с. 134–137] досліджено особливості формування об'ємно-просторової структури костелу; із О. Юрчишин [3, с. 63–71] розроблено завдання дослідження та опис методики дослідження композиційних закономірностей дитячих дошкільних закладів, виділено способи їх вираження; із Р. Франківим [4, с. 152–158] досліджено особливості формування об'ємно-просторової структури забудови Львова, сформованої в період з кін. XIX – поч. XX ст. та виявлено способи її вираження; із О. Лисенко, Ю. Галазом та Б. Прохаськом [5, с. 78–80] сформульовано завдання дослідження, прийоми й засоби формування кутів сучасної забудови; із О. Лисенко [7, с. 26–34] визначено роль наріжних вирішень історичної забудови в структурі міста та описано прийоми їх формування; із Б. Посацьким [8, с. 192–200] опрацьовано емпіричний матеріал і сформульовано особливості територіальної організації зимових Олімпійських ігор; із І. Русановою [9, с. 192–200] проаналізовано емпіричний матеріал та визначено характерні риси в територіальній організації малого міста; із О. Білінською та Т. Янишином [11, с. 114–116] представлено теоретичні засади й розроблено методику опису архітектурно-просторової організації досліджуваної вулиці; із І. Русановою [12, с. 109–118] вивчено особливості формування ландшафтних об'єктів у морфологічній структурі міста; із О. Лисенко [13, с. 212–216] досліджено специфіку представлення містобудівних концепцій та їх роль у наукових дослідженнях; із Г. Лукашук [15, с. 381–390] сформульовано теоретичні основи морфологічного дослідження структури міста та продемонстровано її ефективність на прикладі вивчення планувальної структури міста; із О. Лисенко та С. Топилко [17, с. 15–17] визначено особливості відображення морфологічної структури в логотипах історичних міст; із А. Ігнатюком та В. Болюхом [18, с. 263–272] визначено теоретичні передумови формування туристичної інфраструктури; із Б. Посацьким [19, с. 149–164] досліджено особливості структурної організації малих міст; із О. Білінською та О. Тіхоною [27, с. 54–57] охарактеризовано особливості структурної організації внутрішнього простору костелу; з К. Калетинець та Н. Лоб [29, с. 56–57] сформульовано концепцію ідеального міста за формальною ознакою; із В. Радомською [37, с. 3–5] запропоновано способи та прийоми формування елементів сакральної архітектури; із С. Топилко та В. Меуш [38, с. 3–6] визначено теоретичні підходи до формування природних елементів у структурі міста.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація містить анотацію, термінологічний словник, вступ, п'ять розділів, висновки, ілюстрації та додатки. Обсяг дисертації – 472 сторінки (у тому числі 312 сторінок основного тексту, 60 сторінок списку використаних джерел, 46 сторінок ілюстративних таблиць та двох додатків).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «Розвиток морфологічних досліджень у контексті теорії містобудування» охарактеризовано сучасний стан морфологічного дискурсу в теорії та практиці містобудування; визначено особливості становлення та розвитку морфології як загальнонаукового вчення і її потенціал у теорії містобудування; вивчено світові тенденції розвитку *морфології міста*.

Ідея формування основ теорії⁴ морфології міста ґрунтується на досвіді, представленому в численних наукових працях американських та європейських урбаністів, на синтезі морфологічних знань, отриманих на міждисциплінарному рівні, та на пошуку нових шляхів розв'язання проблем, пов'язаних із розвитком сучасної теорії містобудування.

У підрозділі 1.1 «Сучасний стан дискурсу теорії містобудування в Україні та за кордоном» проведено ретроспективний аналіз становлення й розвитку фундаментальних складових у теорії і практиці містобудування, визначено головні напрями та узагальнено результати дослідження міста на різних рівнях його організації, обґрунтовано правомірність вивчення морфологічного змісту в містобудуванні.

Сьогоднішній стан теорії містобудування в Україні стосується розв'язання прикладних проблем, пов'язаних із покращенням та формуванням матеріально-просторового середовища міста. За кордоном теоретична складова розвивається в руслі урбаністики, а її стан охарактеризовано як такий, що визначається взаємозв'язком з іншими галузями знань та з активним залученням інформаційно-комунікаційних технологій. Наукові розвідки за кордоном, що певним чином можна ототожнювати із теорією містобудування, не є предметом окремого вивчення. Деякі її аспекти розглядаються опосередковано в контексті розвитку урбаністичних досліджень і за своїм змістом мають методологічне спрямування.

Використані в дослідженні наукові публікації, законодавчі та нормативні документи й довідкова література умовно розділено на *три групи*, що дало змогу *ознайомитися з узагальненими науковими знаннями про об'єкт та предмет цієї роботи; логічно поєднати теоретичні і прикладні аспекти розв'язання актуальних проблем та розширити коло знань про морфологію й місто через міждисциплінарне співробітництво; виявити базові положення та сформулювати методологічну основу для вивчення формальних характеристик матеріальної структури міста*.

Вивчення результатів *фундаментальних наукових досліджень українських учених* показало, що основою сучасних підходів до дослідження архітектурно-містобудівних об'єктів є системне розуміння матеріально-просторового середовища міста, яке привело до появи різноманітних напрямів і концепцій методологічного та теоретичного характеру (М. Бевза, М. Габреля, Ю. Диби, М. Дьоміна, І. Коротун, Ю. Криворучка, С. Лінди, В. Мироненка, Г. Осиченко,

⁴ У загальній системі наукових знань є декілька визначень поняття «теорія» (Словник української мови: Т. 10, 1979, с. 75). У цій роботі воно розуміється як сукупність наукових положень, необхідних для осмислення й пов'язаних із глибоким проникненням у суть досліджуваного предмета.

Ю. Палеха, Г. Петришин, Б. Посацького, Л. Прибеги, В. Проскурякова, О. Ремізової, О. Рибчинського, П. Ричкова, А. Рудницького, В. Тімохіна, І. Устінової, І. Фоміна, Б. Черкеса, Н. Шебек та ін.).

Основоположними можна вважати праці, що стосуються таких питань: базових положень формування *наукової теорії* (О. і Д. Новікови (А. и Д. Новиковы), Г. Рузавін (Г. Рузавин), А. Цофнас, В. Юдін, Б. Ніколеску (В. Nicolescu) та ін.), дослідження *генези архітектурно-містобудівних об'єктів* (М. Бевз, В. Вечерський, Ю. Діба, Г. Петришин, А. Плешкановська, Б. Посацький, Л. Прибега, О. Рибчинський, П. Ричков, А. Рудницький, В. Тимофієнко, С. Топилко, Б. Черкес, І. Грушка, І. Іодо (И. Иодо), А. Бунін (А. Бунин), Т. Саваренська (Т. Саваренская), Г. Гофріхтер (Н. Hofrichter), Н. Паундс (N. Pounds) та ін.) та окремих аспектів, пов'язаних із їх *функціонально-планувальною, композиційною, структурною та ієрархічною організацією* (М. Дьомін, К. Зітте, Я. Косіцькій, О. Крашенінніков, К. Лінч, Г. Осиченко, Ю. Палеха, Н. Шебек, В. Шимко, З. Яргіна, С. Енджел (S. Angel), Дж. Бейро (J. Beirão), Дж. Каніджа (G. Caniggia), Г. Кердес (G. Curdes), Х. Фрей (H. Frey), П. Глей (P. Gleye), С. Костоф (S. Kostof), М. Котер (M. Koter), К. Кропф (K. Kropf), Л. і Р. Кріє (L.&R. Krier), А. Россі (A. Rossi) та ін.), *природної обумовленості структури міста* (В. Вадимов, В. Дідик, Т. Максимюк, Т. Панченко та ін.) та пошуків шляхів до розв'язання *екологічних проблем міста* (В. Владимиров, В. Кучерявий, Ф. Стольберг, Дж. Джабарін (J. Jabareen) та ін.), *функціонально-планувальної та структурної організації історичних поселень*, вивчення *впливу історичної спадщини на розвиток* планувальної структури сучасних міст і підходів, спрямованих на збереження та реконструкцію історично сформованих (М. Бевз, В. Вечерський, Є. Водзинський, І. Коротун, Г. Осиченко, Л. Прибега, О. Рибчинський та ін.), сутнісних характеристик *понятійно-категорійного апарату* в містобудуванні (Я. Верменич, М. Габрель, І. Древаль, М. Дьомін, С. Лінда, А. Мардер, Г. Осиченко, Ю. Палеха, В. Родченко, Ю. Рочняк, Л. Руденко, О. Сингаївська, З. Сіройч, В. Тімохін, І. Фомін, А. Сейєр (A. Sawyer) та ін.), *теоретичних і прикладних аспектів дослідження формальних властивостей архітектурно-містобудівних об'єктів*.

Важливе науково-методичне значення мали роботи українських та закордонних учених, пов'язані зі *становленням і розвитком теорії містобудування*. Практика їх розгляду в українських джерелах має дуальний характер. Це пов'язано з тим, що в одних працях вона розглядається як напрям наукової діяльності, відокремлений від суміжних галузей знань, а в інших – ототожнюється з *урбаністикою*.

У контексті поставлених завдань важливими стали положення, які сформульовані в різних галузях знань і стосуються *філософського осмислення предметної сфери дослідження* (М. Гінзбург, Л. Дротянко, Я. Тарароєв, І. Фомін, Дж. Байбі (J. Bybee) та ін.), розв'язання *методологічних проблем* на загальнонауковому рівні (М. Вакуленко, С. Важинський та Т. Щербак, В. Грушин, О. Кустовська, О. і Д. Новікови (А. и Д. Новиковы), Г. Рузавін (Г. Рузавин),

Б. Роланд (B. Roland) та ін.), вивчення *системних досліджень* (В. Тімохін, А. Цофнас, Б. Юдін, К. Боулдінг (K. Boulding) та ін.) та праць, що обґрунтовують розвиток *міждисциплінарних зв'язків* (К. Томпсон (K. Thompson), Б. Ніколеску (B. Nicolescu), Х. Бруун (H. Bruun) та ін.).

Стан досліджень свідчить про наявну тенденцію до поширення праць методологічного характеру. Водночас рівень розвитку теоретичних робіт є недостатнім для осмислення проблеми вияву морфологічного змісту в містобудуванні. Це пояснює відсутність принципової позиції в теорії містобудування щодо вивчення морфологічних проявів архітектурно-містобудівних об'єктів і консенсусу між взаємозалежними морфологічними поняттями та категоріями.

Через недостатнє вивчення питань, пов'язаних із морфологією як ученням до розгляду залучено фундаментальні дослідження з різних галузей знань, що є предметом аналізу в роботах із *біології, географії, геології, математики, культурології, мистецтва, філософії, філології* та в спеціальних довідниках і словниках. Також було залучено праці міждисциплінарного характеру з археології, історії, соціології, мінералогії, економіки, екології, психології, фізики, а також роботи, присвячені *ідеям системного світосприйняття та його теоретичним положенням, формі організації наукових знань, методологічним проблемам наукових досліджень у контексті міждисциплінарних зв'язків, загальним положенням філософії науки як базовим для формулювання наукових теорій*.

У підрозділі 1.2 **«Становлення та розвиток морфології як загальнонаукового вчення і його потенціал у теорії містобудування»** визначено та охарактеризовано основні етапи становлення морфології як наукового вчення та кристалізовано ці знання відповідно до об'єкта дослідження. Аналіз літературних джерел показав, що морфологія в процесі свого розвитку впевнено переросла статус важливого розділу в біології, ставши самостійною і пройшовши всі етапи становлення, характерні для будь-якої наукової галузі: *засадничий* – виникнення понять «форма» та «морф» і узагальненням уявлень про форму у філософії; *номінативний* – уведення терміна «морфологія»; *експліцитний* – становлення морфології як самостійної галузі знання в ботаніці; *фундаментальний* – морфологія повністю набула самостійного наукового статусу та поширилася на різні галузі знань, сформувавши відповідні розділи та конкретизувавши змістові межі поняття відповідно до об'єктів вивчення. Процес становлення пов'язаний з описом досліджуваних об'єктів та розробленням на його основі теорій, спрямованих на виявлення характерних ознак, пояснення властивостей і практичного їхнього застосування.

Варіативність еволюції матерії, різноманітних способів наукового пояснення та множинність методологічних підходів до визначення поняття «форма» зумовили порівняльний аналіз категорійного аналогу «морфологічного» у філософії. У філософії розуміння форми зводиться до семантичної єдності (цілісності) розрізнених речей, зміст яких відображений у фігурах на визначеній матеріальній основі (субстраті).

Окреслено *проблеми визначення поняття «форма» в теорії містобудування та урбаністиці*, зумовлені різним його трактуванням та змістом, який варіюється залежно від поставлених завдань і співвідношення з іншими галузями знань. В одних дослідженнях (екологічних, економічних та ін.) форму розуміють як зовнішній вигляд та обриси визначеної матеріальної дійсності, а в інших (переважно в працях філософського, соціологічного, культурологічного спрямування та ін.) – як зовнішнє вираження певного змісту. Не менш дискусійною залишається проблема визначення поняття *«урбаністична форма» («urban form»)*, що здебільшого застосовується для опису фізичних характеристик елементів міста. Також через можливість пізнання форми в межах композиції та високий рівень її наукової розробленості в теорії містобудування сформувався погляд розглядати форму як суб'єктивну категорію. У цьому дослідженні форму слід трактувати як об'єктивну характеристику зовнішнього виразу матеріально наявного предмета. Тому прийнято, що форма міста – це виражальна риса міста, якій притаманний певний комплекс морфологічних значень та їхніх формальних показників. У містобудуванні в контексті вивчення морфології міста форму слід розглядати як характеристику двовимірної моделі фіксованої частини території міста з усіма наявними будівлями та спорудами.

У підрозділі 1.3 *«Світові тенденції розвитку морфології міста»* проаналізовано стан морфологічної проблематики за кордоном та в Україні, вивчено європейський та американський досвід становлення урбоморфологічного дискурсу та проблеми, пов'язані з його розвитком, окреслено передумови розвитку та визначено необхідні умови утвердження морфології міста як наукового напрямку в Україні.

Методологічну основу становлять праці прихильників теорії урбанізму зі США, Канади та країн Європи, які висвітлюють *теоретичні і прикладні засади урбаністичної морфології* та різні підходи до *дослідження морфологічної проблематики в містобудуванні*.

Закордонні дослідження показали, що процес становлення морфологічних підходів до дослідження міста розпочали німецькі географи наприкінці ХІХ ст. Формування системи поглядів та уявлень, пов'язаних із морфологією міста як науковим ученням, розпочалося на початку ХХ ст. у зв'язку із розвитком новітніх концепцій і методологічних підходів, розроблених прихильниками теорії урбанізму. Британський географ М.Р.Г. Конзен (M.R.G. Conzen) заклав базові положення урбаністичної морфології. Поглибленню та популяризації напрямку сприяли урбоморфологічні дослідження Б. Готьєз (B. Gauthiez), Ж.-Ч. Деполь (J.-C. Depaule), Д. Кастекса (J.Castex), К. Кропфа (K. Kropf), А. Леві (A. Levy), П.Дж. Ларкхем (P.J. Larkham), А. Моудон (A. Moudon), С. Мураторі (S. Muratori), П. Пенерая (P. Panerai), Дж. Уайтхенд (J. Whitehand) та багато ін. Істотний вплив на розвиток морфологічної проблематики архітектурно-містобудівних об'єктів зробили К. Александр (C. Alexandr), О. Бабуров, Дж. Бейро (J. Beirão), Дж. Каніджа (G. Caniggia), С. Костоф (S. Kostof), Дж. Курдес (G. Curdes), Р. та Л. Кріє (R. and L. Krie), В. Оліверія (V. Oliveria), Е. Райт (E. Raith) та ін. Визначено, що попри розвинутий у закордонних дослідженнях урбоморфологічний дискурс *урбаністична морфологія* не стала усталеною

науковою дисципліною із чітко визначеним об'єктом, стабільним предметом і сформульованими принципами. Причини такого стану виявлено у відсутності концептуальної цілісності та узгодженості між інтерсуб'єктивним змістом і методами представлених морфологічних знань у межах урбаністики.

В Україні морфологічні дослідження можна охарактеризувати як такі, що потребують утвердження, а їх розвиток пов'язаний із напрацюваннями теоретико-методологічного та методичного характеру Г. Осиченко (2006) та Н. Шебек (2008). Так, Г. Осиченко виокремила «морфологію міста» як науковий напрям та актуалізувала проблеми, здатні вирішуватися в її межах; ввела та обґрунтувала ряд нових для теорії містобудування понять та вдосконалила методичний процес вивчення морфологічної диференціації міста.

Стан українського досвіду засвідчив, що дослідження морфологічних характеристик об'єктів містобудування спираються на положення закордонних учених та представників урбаністичних інституцій. Виявлено проблему у відсутності чіткого розмежування понять «морфологія міста» й «міська морфологія». Останнє узгоджується із поняттям «урбаністична морфологія», зумовлене мовною традицією розглядати «міський» і «урбаністичний» як синоніми. За своїми сутнісними характеристиками урбаністична морфологія узагальнює дослідження форми міста у взаємозв'язку із соціальними, екологічними, економічними та іншими аспектами, формулює й розв'язує спільні для них проблеми, а також установлює загальні закони будови й розвитку міста на базі вивчення окремих розділів. Морфологія ж міста є розділом урбаністичної морфології, що вивчає виключно формальні властивості міста.

У підрозділі також визначено *передумови та можливості утвердження морфології міста як нового наукового напрямку в теорії містобудування в Україні*. Так, *вихідною* передумовою для розвитку нових підходів щодо дослідження міста та його складових в Україні є ті знання, що вийшли за рамки теорій, сформульованих у середині ХХ ст. й активно розвиваються з кінця ХХ ст. в українській теорії архітектури та містобудування (С. Лінда, Г. Осиченко, О. Ремізова, В. Тімохін, І. Фомін, Н. Шебек та ін.). Водночас вони не є достатніми для подальшого розвитку досліджень, безпосередньо пов'язаних із розв'язанням морфологічної проблематики, що на міжнародному рівні активно розвивається. Американські та західноєвропейські містобудівні теорії і концепції слабо виражені в українській науковій літературі, а ті поняття й методологічні підходи, якими оперують у теорії містобудування, здебільшого не узгоджуються із загальноприйнятими для зовнішнього світу уявленнями. Тому *достатньою* передумовою можуть виступати дослідження форми міста, що були проведені та проводяться на міжнародному рівні у складі урбаністичної морфології.

У *другому розділі «Методологічні основи дослідження морфології міста»* розвинуто уявлення про морфологічний зміст на філософсько-світоглядному рівні; поглиблено та узагальнено систему понять, категорій, абстракцій, методів, методик, спеціальних і загальних теорій, сформульованих у межах морфології в біології, географії й філології, а також теоретичних уявлень, що пояснюють фізичні властивості та структуру твердих тіл у межах фізики; визначено системні

параметри міста відповідно до складених та узагальнених морфологічних уявлень; обґрунтовано принципи наукового пізнання морфологічного змісту в містобудуванні та методи дослідження; розроблено методику дослідження формальних властивостей міста та побудовано логічну структуру теорії морфології міста на логіко-гносеологічному рівні.

У підрозділі 2.1 «*Формування морфологічних уявлень та понять*» визначено механізм розширення наукових підходів до вивчення морфології міста.

Методичною основою дослідження стали положення про *наукову картину світу* (за М. Гінзбургом, 2012). Вони дали змогу об'єднати теоретико-методологічні положення морфології, сформульовані в біології, геології, географії та філології, і обґрунтувати дослідницький підхід.

Формуванню початкових уявлень про форму міста, здатну до окремого самостійного вивчення, сприяла філософія античності, зокрема *філософські положення матеріалізму та класична онтологічна парадигма*. Вихідними для дослідження положеннями матеріалізму є матеріалістичні погляди про природу речей Т. Лукреція (I ст. до н. е.). В основу класичної онтологічної парадигми закладено аристотелівське уявлення про буття та його *категорійний аналіз існуючого*. Для осмислення морфологічного змісту та визначення його проявів у містобудуванні застосовано універсальну схему наукового пізнання про причинну зумовленість, сформульовану Аристотелем (IV ст. до н. е.). Якщо матеріальну структуру міста розглядати як об'єктивну реальність, ототожнювати із субстанцією й охарактеризувати як стійку (немінливу й не випадкову) основу, то причини існування в ній виражених формальних властивостей будуть такі: 1) *матеріальна причина* → об'єктивна реальність міста, реалізована на субстанційному рівні містобудівної системи; 2) *формальна причина* – морфе (форма) → план (далі фізична форма й морфологічна структура міста), реалізований унаслідок розпланування та забудови території; 3) *джерело руху* – містобудування; 4) *мета* – формування матеріально-просторового середовища міста.

Особливу увагу звернено на виявлення базових положень морфології як способу наукового пізнання на загальнонауковому рівні, формування морфологічних уявлень у містобудуванні відповідно до їх сутнісно-змістового наповнення, обґрунтування логічної структури побудови наукової теорії та визначення системних параметрів міста. Цьому сприяли такі підходи: *філософсько-світоглядний* (сформульовано наукову позицію щодо об'єкта дослідження) та *логіко-гносеологічний* (охоплено найбільш загальні проблеми морфологічного змісту в містобудуванні й розвитку морфології міста як сфери наукового знання та розроблено логічну структуру теорії). *Системний підхід* відіграв особливу роль як загальнонауковий методологічний підхід, пов'язаний із визначенням системних характеристик міста (концепту, структури та субстрату), логічним упорядкуванням інформації, формуванням цілісного уявлення про об'єкт дослідження і розробленням логічної структури теорії морфології міста. *Міждисциплінарний* підхід дав змогу розширити проблематику містобудівних досліджень та запозичити теоретико-методологічний інструментарій морфології, сформульований в інших галузях знань.

Специфіка об'єкта морфології характеризується *чіткістю просторових меж* (виражає форму) та *структурною організацією* (виражає будову). Проведений поглиблений аналіз морфологічних досліджень у різних наукових галузях показав, що *не всі предмети і явища* навколишнього світу можуть становити практичний інтерес для вивчення *морфології*. Основу морфологічних досліджень здатні скласти теоретико-методологічні положення (система понять, категорій, абстракцій, методів, методик, спеціальних та загальних теорій) морфології, розроблені в ботаніці, мінералогії, геоморфології та мовознавстві.

У підрозділі 2.2 *«Побудова логічної структури теорії морфології міста й методика дослідження»*, керуючись сформульованими в методології та філософії науки підходами до формування системи базових понять, принципів та методів для певного класу теорій і враховуючи ту обставину, що розроблені основи теорії морфології міста віднесено до класу описових, у дослідженні прийнято структуру, що ґрунтується на гіпотетико-дедуктивній моделі і складається з таких елементів: *гіпотетична база* – сформульовано концепцію, що ґрунтується на виявленні окремих фактів про природу міста як об'єкт містобудування → *теоретична база* – визначено принципи, поняття й методи, що стали практично незмінними та за своїми сутнісними характеристиками є відображенням морфологічного змісту в різних галузях знань → система *доказів* – узагальнено та систематизовано факти, що підтверджують істинність наукової гіпотези роботи та ефективність виведених теоретичних положень.

Згідно із загальноприйнятими в Україні класифікаціями (за Г. Рузавіним, 2012), теорія морфології міста відповідає таким *типам*: за відображенням предметної сторони об'єкта пізнання міста – морфологічному, за глибиною розкриття специфічних особливостей морфологічного в містобудуванні – феноменологічному, за суттю процесу, спрямованого на дослідження матеріальної структури міста, – формальному.

Дослідження реалізовано в *три етапи*: перший – *базовий* → другий – *концептуальний* → третій – *морфологічний*. Воно виходить із гіпотетико-дедуктивної моделі морфології міста і ґрунтується на послідовному вивченні морфологічного змісту та формальних властивостей міста з подальшим визначенням його основних морфологічних характеристик, а на цій основі – формулюванням принципів для теорії морфології міста положень. Її обґрунтування дало можливість систематизувати основні поняття, методи й концепції, підпорядковані певним принципам та об'єктивним закономірностям, що здатні дати цілісне, синтетичне уявлення про *морфологію міста як форму наукового знання й один із перспективних напрямків розвитку теорії містобудування*.

У підрозділі 2.3 *«Методологія дослідження морфології міста»* обґрунтовано основні принципи та методи дослідження.

У цьому дослідженні морфологія міста розглядається як учення, утвердження якого пов'язане із розробленням теоретико-методологічних і методичних положень. Вони відображені в структурі теоретичної моделі, в основі якої лежить гіпотетико-дедуктивний підхід. За його допомогою висунуто наукову гіпотезу про існування в теорії містобудування певного виду вчення для розкриття

морфологічного змісту й поглиблення знань про закономірності та особливості формування матеріальної структури міста, виявлено ці знання та їх систематизовано. Підтвердження цієї гіпотези супроводжувалося системою доказів, у якій ключову роль зіграли прийоми синхронії та діахронії, що виражають особливості формування матеріальної структури міста, зафіксовані в просторі, та їх зміни, що фіксуються в процесі історичного розвитку. У розробленні теоретико-методологічних положень вихідною дослідницькою позицією стали системний підхід та міждисциплінарна взаємодія, де принципові положення базових дисциплін залишилися незмінними. Методичні положення виражені в послідовному взаємозв'язку прийомів та методів концептуального апарату й емпіричної бази морфології міста.

У дослідженні зауважено, що використання методу морфологічного аналізу для вивчення морфологічних характеристик об'єктів містобудування суперечить класичному методу Ф. Цвікі (F. Zwicky), оскільки застосовується в інженерії і спрямований на послідовний перебір усіх можливих варіантів рішення. Такий метод може істотно доповнювати методологічний апарат морфології міста, проте не становити його методологічної основи.

У третьому розділі «**Зasadничі положення морфології міста**» сформульовано сутнісні ознаки морфологічного змісту в містобудуванні, визначено поняття «*морфологія міста*» стосовно містобудування та окреслено визначальні умови функціонування морфології міста у формі наукового вчення в теорії містобудування.

У підрозділі 3.1 «**Проблеми відображення морфологічного змісту в містобудуванні та способи його прояву**» визначено *змістове навантаження* (стосується вираження формального боку об'єкта пізнання) та *смісловий контекст* (характеризується дуальністю і пов'язаний із закріпленим у науковій літературі значенням – явища або предмета) *морфологічного* вияву. До уваги взято морфологічний зміст, що становить сукупність речей, зв'язків, ознак, властивостей та процесів, які визначають предметний бік міста і є пізнаваними в межах морфології. Для уточнення специфіки та збагачення предметних знань розглянуто онтологічні засади морфологічного змісту, що торкаються з'ясування його природи та належності до морфології як форми наукового знання. Установлено, що для його дослідження необхідно виходити не із сутнісних ознак формальних властивостей об'єкта, а спиратися на науково обґрунтовані теоретичні та методологічні засади морфології, що утвердилися в інших галузях знань.

Для вивчення морфологічного змісту в містобудуванні сформульовано методичну концепцію у формі трьох аксіом. *Перша* – зазначає, що місто необхідно розглядати як *статичну систему* за структурною ознакою, яка фіксує незмінні формальні ознаки на певний момент часу. В її основі лежать формальні властивості системної цілісності. *Друга аксіома* про те, що носієм морфологічного змісту міста є *матеріальна структура*, виражена множиною елементів, які перебувають у взаємодії та специфічному порядку. Вони виявляють системні властивості, котрі доповнюються істотними формальними ознаками. Матеріальна

структура міста формується набором елементів і компонентів в одиницю містобудівної системи, що залежить від низки чинників на рівні зовнішніх і внутрішніх їх проявів. *Інформативність* матеріальної структури міста проявляється у здатності відображати семантичні, композиційні, морфологічні, функціональні та історичні ознаки. *Третя* – про **морфологічність матеріальної структури міста**, що узгоджується із властивістю про перцептивне відображення системної цілісності та структурності. Їх морфологічний зміст взаємодоповнюється *композиційними ознаками* та узгоджується із планувальними та ієрархічними. Визначником формальних властивостей матеріальної структури міста є *контур*, або *зовнішні межі* (далі *форма*), та *внутрішня організація*, або структура міста (далі *будова*).

Особливу увагу звернено на виокремлення характеристик, наділених властивостями відтворювати формальні ознаки міста і бути носіями морфологічного змісту: **фізичну форму міста** треба розуміти як об'єктивну характеристику зв'язаної частини території міста, обмеженої замкненою умовною лінією (адміністративними, що визначені на законодавчому рівні, природними або розпланувальними межами), яку можна розглядати як єдине ціле з усіма наявними природними та антропогенними компонентами (у т. ч. спорудами та будівлями) і характеризувати певними фізичними величинами (властивостями та ознаками), а **морфологічну структуру міста** – як внутрішню будову міста (або будь-якого іншого містобудівного об'єкта), що складається з певним чином розташованих та впорядкованих складових частин його матеріальної структури (структурних елементів) і визначається найбільш істотними морфологічними ознаками.

У підрозділі 3.2 «**Теоретичне осмислення поняття “морфологія міста” та визначення його дефініції**» проаналізовано й обґрунтовано змістове наповнення понять «морфологія» та «морфологія міста». На загальнонауковому рівні сформувався загальне розуміння морфології: *вивчення форми як об'єкта загалом, так і його структурних складових*. У цьому дослідженні специфіка морфології визначається поняттям «форма», що досягається в межах архітектури, біології, психології, філології та географії.

Зміст поняття «морфологія міста» багатозначний і включає в себе такі ознаки: *процес* (спрямований на вивчення формальних властивостей), *предмет* (учення або його розділ) або *інструмент* (термін для позначення форми), *результат* (модельна розробка). Водночас не всі вони узгоджуються із змістом поняття «морфологія» як сфери наукових знань про форму.

У найзагальнішому варіанті поняття «морфологія міста» визначається як **учення про форму та будову міста**, де форма є відображенням змістових меж цілісності, а будова – подільності. У теорії містобудування *морфологія міста* детермінована поняттям «форма», яка визначається як обриси, контури, зовнішні межі предмета й ототожнюється із поняттям «фігура», що виділяється за територіальною (адміністративними межами міста) ознакою й виражена цілісністю. Поряд із цим будова міста ототожнюється із поняттям «структура» – внутрішня форма (будова), виражена множиною частин, що перебувають у формальній взаємодії та специфічному порядку на визначеній території.

Вихідними поняттями в аналізі будови міста є членованість і текстурні характеристики. Вивчення форми та будови міста спрямоване на виявлення особливостей формування матеріальних проявів міста та його складових як об'єкта містобудівного проектування.

У підрозділі 3.3 «**Дисциплінарний образ морфології міста в теорії містобудування**» виокремлено елементи, які забезпечують функціонування і розвиток морфології міста у формі наукової теорії.

Запропоновано та обґрунтовано *основні функції* (теоретичну, пізнавальну та методологічну), *ознаки* (довговічність, фрагментарність, знеособленість, раціональність і міждисциплінарність) та *властивості* теорії морфології міста, що визначаються, з одного боку, інтеграцією знань про морфологію, отриманих на міждисциплінарному рівні, у теорію містобудування, а з іншого – диференціацією (дробленням) уже наявних досліджень, пов'язаних із формуванням матеріально-просторового середовища міста.

Основними *завданнями* морфології міста виділено такі, як: 1) опис формальних ознак його матеріальної структури морфологічними поняттями та категоріями; такий опис лежить в основі всіх містобудівних досліджень; 2) визначення типів структурних елементів міста за морфологічною ознакою; 3) обґрунтування процесу формоутворення структурних елементів міста в історичній ретроспективі. Відповідно до другого і третього завдань виникає ціла низка аспектів досліджуваного явища, які можна звести до *двох напрямів* розвитку морфології міста. Перший – *структурний напрям* (або структурна морфологія) упорядковує знання про всі можливі прояви морфологічних типів матеріальної структури міста, зафіксовані у просторі та ґрунтується на синхронії. Другий – *історичний напрям* (або історична морфологія) – зосереджує увагу на зміні цих типів і їх порівнянні в процесі історичного розвитку міста, а його методологічну основу становить діахронія. Уточнено суть процесів, що відбивають ознаки формоутворення, трансформації та морфогенезу матеріальної структури міста.

У *четвертому розділі* «**Логіко-методологічні основи теорії морфології міста**» сформульовано систему методологічних і методичних принципів теорії морфології міста, які забезпечують отримання знань щодо закономірностей та особливостей формування матеріальної структури міста.

У підрозділі 4.1 «**Принципи та методи морфології міста**» визначено, що теорія морфології міста повинна керуватися принципами, які визначають специфіку її функціонування на загальнонауковому рівні та форми вираження об'єкта пізнання на спеціальнонауковому. Виокремлено дві групи принципів. Перша, теоретична, група об'єднує абстрактні приписи щодо засад існування теорії морфології міста як форми наукових знань і формальних властивостей матеріальної структури міста, на яких ґрунтується морфологічне вчення. Друга, методологічна, група принципів включає конкретні рекомендації, які виконують роль узагальнення та поширення теоретичних положень морфології міста в певному напрямку.

Якщо під морфологією міста розуміти всю сукупність наукових знань про форму, а основним її чинником – інтеграцію теоретико-методологічних положень, сформульованих на міждисциплінарному рівні, то її методами вважаються ті, якими користуються інші галузі науки (філософія, мовознавство, біологія, геоморфологія, геологія) у дослідженні морфологічних явищ і процесів, що з ними пов'язані. *Базовими* визначено *генералізацію матеріальної структури міста та її морфологічний опис*.

Якщо ж виходити з того, що морфологія міста є самостійним науковим ученням про форму й будову міста з притаманним лише їй предметом, то до методології належать і *спеціальні методи*, спрямовані на поглиблене вивчення морфологічних характеристик матеріальної структури міста: *морфометричного, морфографічного та морфотипологічного* аналізу.

У підрозділі 4.2 «**Логічні основи морфології міста**» виокремлено систему понять і категорій, що узагальнюють принципові для морфології міста положення й необхідні для розкриття найважливіших ознак морфологічного в містобудуванні. Понятійно-категорійний апарат складено у *форматі морфологічного тезаурусу* за такою послідовністю дій: збір основних морфологічних понять та філософських категорій → їх поділ за сферою поширення на загальнофілософські та спеціальнонаукові → уточнення понять і категорій відповідно до специфіки об'єкта та предмета дослідження → встановлення зв'язків між двома групами та множиною понять окремо в кожній групі, визначеній на другому етапі → конкретизація термінів та поглиблення визначення основних морфологічних понять і філософських категорій відповідно до способу їх застосування в теорії містобудування.

До групи загальнофілософських категорій включено такі терміни, як: *первинна субстанція, кількість, якість, простір та час*, а до спеціальнонаукових – *морфологія міста, морфологічна структура, морфологічний тип, морфологічна одиниця, морфологічна ознака, морфема та морф*.

Теоретичну базу становлять поняття, сформульовані в *морфології мовознавства* (а саме в морфології української мови) та введені до обігу в теорію містобудування Г. Осиченко (п. 1.3).

У підрозділі 4.3 «**Теоретична модель морфології міста**» розроблено й обґрунтовано логічну структуру морфологічного дискурсу, що відбиває узагальнену модель теоретичних знань про морфологію міста (*табл. 1*).

Взаємоузгодженість і взаємозв'язок складових елементів теоретичної моделі морфології міста забезпечують способи виведення необхідних для пізнання морфологічного змісту в містобудуванні знань, прийоми їх концептуалізації та механізми переходу до процедури підтвердження фактів існування таких знань. Така процедура формує систему доказів, що характеризується певною специфікою і виявляється у встановленні зв'язків між концептуальним апаратом та емпіричною базою морфології міста.

Сформульований механізм реалізації теоретико-методологічного інструментарію морфології міста реалізується в п'ять етапів і визначається вибором конкретного міста; окресленням його меж у просторі та часі; визначенням матеріальної структури досліджуваних міст, закладених у різні

історичні епохи, та виокремленням у ній структурних одиниць, які є носіями морфологічного змісту в містобудуванні; з'ясуванням морфологічних характеристик матеріальної структури міста відповідно до засад синхронії або діахронії; проведенням необхідних узагальнень, виявленням особливостей і визначенням закономірностей формування матеріальної структури міста.

Застосування синхронії та діахронії виходить із спроби системного дослідження морфологічних характеристик матеріальної структури міста в просторовому та часовому вимірах: *синхронія* передбачає констатацію *факту існування всіх можливих проявів морфологічних характеристик*, притаманних матеріальній структурі міста й зафіксованих у певний момент часу, а *діахронія* – *процес переходу від одного такого прояву до іншого* та послідовність їх зміни в процесі історичного розвитку.

Виокремлення матеріалізованих елементів – структурних одиниць (морфологічних одиниць), що володіють істотними морфологічними ознаками, є особливістю синхронного зрізу і проводиться за схемою відповідно до трирівневого ієрархічного поділу матеріальної структури міста (табл. 2):

- на макрорівні (*рівень міста згалом*) – *морфологічна одиниця* → **фрагмент міста**; адміністративні межі, що обумовлені територіально-адміністративним устроєм, визначають **форму**, а розчленування планувальним каркасом на фрагменти – **будову** міста загалом;

- на мезорівні (*тканинний рівень*) – *морфологічна одиниця-конструкція* → **квартал**; планувальний каркас (та в окремих випадках елементи, що обмежують фрагмент міста на макрорівні) визначають **форму**, а розчленування вулично-дорожньою мережею території на квартали – **будову** фрагмента міста;

- на мікрорівні (*рівень забудови*) – *мінімальна морфологічна одиниця* → **земельна ділянка**; вулична мережа, яка обмежує квартал з усіх боків, визначає **форму**, а поділ на земельні ділянки і характер забудови кварталу – **будову** міста.

Запропонований підхід дозволяє розглядати складові матеріальної структури міста не як частини цілого, а як самостійні елементи з індивідуальними особливостями. Усю їхню морфологічну різноманітність можна звести до певних морфологічних типів.

Відтворення морфологічних характеристик матеріальної структури міста певної історичної епохи та їх порівняння з тими, що виявлені в структурі сучасних міст, розкривають динаміку її розвитку і виражені специфікою діахронного зрізу.

У п'ятому розділі «Предметне поле теорії морфології міста в містобудуванні» задля кращого розуміння особливостей функціонування теорії морфології міста в містобудуванні здійснена спроба репрезентувати конкретні її прояви. На основі сформованого теоретико-методологічного інструментарію розкрито та обґрунтовано морфологічну різноманітність матеріальної структури міста, класифіковано та визначено основні її типи за морфологічними ознаками, розроблено морфологічну модель і визначено постійні та змінні ознаки через призму нового для теорії містобудування концепту.

У підрозділі 5.1 *«Морфологічна різноманітність матеріальної структури міста»* сформульовано критерії морфологічного опису матеріальної структури міста. До них віднесено ті, що здатні повною мірою оцінити формальні прояви зовнішнього (фізичну форму) та внутрішнього (морфологічну структуру) вираження матеріальної структури міста. До зовнішніх віднесено характеристики, що позначають геометричні характеристики матеріальної структури міста й виражаються рівнем складності, характером відокремленості та величиною; до других застосовано критерії, що ґрунтуються на системних параметрах (складеності, гомогенності та безрозмірної фізичної величини) і в якісному відношенні притаманні всім фізичним об'єктам, а в кількісному – індивідуальні для кожного з них. Вибір критеріїв ґрунтувався на принципах об'єктивності, виділення, абстрагування, подібності та відповідності.

Синхронний аналіз формальних характеристик матеріальної структури історично сформованих європейських міст⁵, набутих у процесі містобудування, засвідчив велику різноманітність морфологічних ознак. Область визначення та множина всіх можливих її значень поширена на макро-, мезо- й мікрорівні однотипно.

У підрозділі 5.2 *«Класифікація та визначення основних типів матеріальної структури міста за морфологічними ознаками»* класифіковано основні морфологічні ознаки, а за їх значенням визначено базові морфологічні типи матеріальної структури міста.

Класифікацію проведено за ознаками, які відбивають: а) геометричні характеристики фізичної форми міста (за загальним обрисом, характером контуру та числовими величинами) та б) системні параметри (складеності, гомогенності та фізичної величини), властиві його морфологічній структурі (за характером членованості та текстурними характеристиками). На підставі всієї множини значень визначено базові морфологічні типи матеріальної структури міста (табл. 4).

Сформульовано смисловий контекст міської тканини, що визначає індивідуальність форми та будови матеріальної структури кожного окремого міста і є носієм інформації про особливості її формування в процесі історичного розвитку. Для морфології міста значення міської тканини суттєво залежить від осмислення цього явища через категорії *«суб'єкт»* і *«об'єкт»*. Так, з погляду суб'єкта міська тканина – це група однорідних або однотипних взаємопов'язаних частин, притаманних фрагментам міста з виразними щільнісними ознаками, без прив'язки до елементів, що окреслюють межі означеної частини. З позиції об'єкта – це фізична форма вияву матеріальної структури міста, що пізнається в порівнянні однакових або в протиставленні різних морфологічних типів за

⁵ Матеріальна структура історично сформованих європейських міст вивчалася в рамках дисципліни «Історія містобудування» та «Історія містобудування та садово-паркового мистецтва» протягом 2016–2019 н. р. Доказовість забезпечують науково-дослідні роботи, що виконувалися за керівництва авторки дослідження і зберігаються в архіві кафедри містобудування. У дослідженнях до уваги бралися міста відповідно до української класифікації міст за кількістю населення, а мінімальний поріг становив 20000 мешканців.

текстурною ознакою виокремлених частин. Виокремлення цих частин продиктоване метою та поставленими в дослідженні завданнями й може відбуватися як без прив'язки (тоді вони окреслені умовною лінією), так і з прив'язкою до межі матеріального об'єкта (окреслені межами реального містобудівного об'єкта).

У підрозділі 5.3 *«Морфологічна модель “місто-пазл”»* розроблено морфологічну модель «місто-пазл», що виходить із визначених на синхронному й діахронному рівнях закономірностей та особливостей формування матеріальної структури історично сформованих європейських міст.

Закономірності проявляються в індивідуальному механічному розгортанні матеріальної структури міста в просторі й часі і зумовлені здатністю в процесі розвитку змінювати старі та набувати нових морфологічних ознак за принципом переходу від простих до складних виражальних схем. Такі процеси виходили з особливостей перетворення фізичної форми міста внаслідок делокалізації функції, забудови і морфологічної структури, спричиненої зміною композиційного мислення. Завдяки цьому сформувалися різні за морфологічними ознаками типи. Це дало підстави сформулювати як концепт морфологічну модель «місто-пазл», яка відображає характерні виражальні якості морфологічних ознак у матеріальній структурі міста.

У найзагальнішому вигляді морфологічна модель «місто-пазл» (табл. 3 а) – це абстрактне зображення матеріальної структури міста, розроблене на підставі відбирання й об'єднання закономірно повторюваних морфологічних ознак. Модель можна розглядати як множину взаємопов'язаних елементів – морфем, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із природним середовищем та між собою. Тут компоненти міста з різною природою і специфікою розвитку однаково інтерпретовані, що пов'язане зі свідомим акцентуванням тільки на тих ознаках, які мають прямий стосунок до морфології.

У підрозділі 5.4 *«Габітус міста” як ознака інваріантності елементів історичного міста та змінності його структури»* застосовано новий для теорії містобудування концепт про габітус, що може слугувати одиницею зберігання знань про форму міста. Значний розвиток ця ідея отримала в біології (власне тут вона й зародилася), мінералогії, філософії та, особливо в останні десятиліття, ґрунтовне наукове пояснення в соціології. Етимологічне значення терміна *«габітус»* пов'язане із зовнішністю, а сутність – зводиться до об'єктивного визначення характерного зовнішнього вигляду. Специфіка габітусу виражена в здатності змінюватися залежно від місця функціонування об'єкта та найрізноманітніших чинників, що впливають на його розвиток.

З огляду на всю сукупність принципів для морфології міста положень, у містобудуванні габітусом можна позначити характерне для часу і простору формальне вираження матеріальної структури міста. На основі поєднання та узагальнення наявних науково обґрунтованих знань про форму та будову матеріальної структури історично сформованих міст Європи, які можна описати морфологією міста, і *габітусу* як своєрідної новації, спрямованої на визначення характерних для певної епохи і певної території формальних ознак, сконструйовано концепт про *характерне місто певної історичної епохи* (з

прив'язкою до конкретної території), який позначатиме термін «габітус міста» в містобудуванні.

Значення габітусу міста є варіативним і залежить від умов існування, віку та стадій розвитку досліджуваного об'єкта. Тому запропоновано в різний спосіб розглядати *давні міста*, де габітусом може бути типова для певної історичної епохи і культури форма матеріальної структури давнього поселення, та *сучасні історичні міста*, де габітусом є фізична форма і морфологічна структура, що виражає своєрідність історично сформованого міста на конкретній території. *Описано 50 історичних міст*, що розташовані на території Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської і частково Волинської, Рівненської та Чернівецької областей. Зведення та узагальнення об'єднаних значень характерних ознак форми та будови матеріальної структури у містах усіх областей, *мода (M_o)* яких закономірно повторюється, показало *переважні морфологічні типи (табл. 3 б, в)*.

Підкреслено цінність історично сформованих міст західного регіону України, визначено їх габітус, який узагальнює та позначає переважний тип їхньої матеріальної структури за морфологічною ознакою.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз *закордонних науково-теоретичних і науково-методологічних робіт* показав, що на сьогодні належним чином не розв'язано проблеми осмислення морфологічного змісту стосовно об'єктів містобудування. Недостатня увага приділяється обґрунтуванню морфології міста як самостійного наукового вчення із власним об'єктом, предметом, понятійним апаратом, принципами та методами. Через це уявлення про морфологічний зміст у містобудуванні формується на підставі різноманітних методологічних напрацювань у суміжних наукових галузях знань (географії, економіці, соціології та ін.), у межах урбаністичної морфології (*urban morphology*) і різноаспектних досліджень (композиційних, функціональних, морфологічних та історичних), що зводяться до класифікацій структурних елементів міста (кварталів та їх груп, вулиць, площ) за формальними ознаками (щільністю та обрисом).

Для *українських досліджень у містобудуванні початок XXI ст. відзначився зміною системи теоретичних і методологічних настанов та появою нових наукових напрямів, спрямованих на розв'язання проблем, пов'язаних із формуванням матеріально-просторового середовища міста*. Передумовою таких змін стало поширення європейських та американських наукових ідей і практичних концепцій у галузі урбаністики. Водночас відсутня система положень, пов'язаних із морфологічними дослідженнями міста, наявна проблема співвідношення українських та англійських термінів, що стосуються понять, пов'язаних із дослідженням форми й будови міста, і спостерігається нестача теоретичних напрацювань, що допомогли би в осмисленні морфологічного змісту в містобудуванні. Стихійне використання, неоднозначне трактування та формалізоване застосування морфологічних понять і методів допускають

метафоризацію явищ, не пов'язаних із морфологією як науковим ученням та його сутнісними характеристиками.

2. Виявлено, що процес *становлення морфології міста як форми наукового знання перебуває на стадії системного формування і на сьогодні є незавершеним*. Його розвиток відбувається у двох напрямках: *перший* підпорядкований Міжнародній організації вивчення міської форми (ISUF), яка вимагає послідовного й точного використання базових положень, сформульованих М. Р. Г. Конзеном; *другий* пов'язаний із використанням неформальних (креативних) теоретико-методологічних підходів виявлення та вивчення форми й будови міста. Цей процес певною мірою саморегульований. Перевагою досліджень, що розвиваються в керованому напрямку, є застосування морфологічних методів, реалізованих за допомогою цифрової обробки інформації. Поряд із цим спостерігається слабкий міждисциплінарний зв'язок та брак можливостей відійти від традиційних принципів у містобудуванні та формування нових, які б спиралися на закони логіки. Перевагою некерованого напрямку є можливість змінювати традиційні уявлення і стереотипи про форму міста та її вивчення, а недоліком – складність до об'єднання та розв'язання складних прикладних завдань.

3. Невивченість морфології міста та невизначеність її змістових меж дали підстави для *узагальнення та систематизації теоретичних положень і методологічного інструментарію морфології у природничих і гуманітарних галузях знань: систему морфологічних понять запозичено у філології й геології; морфологічні методи – у біології і географії; концепції та теорії – у геології, біології та фізики*. З'ясовано, що морфологія, використовуючи досвід, нагромаджений у різних галузях знань, прагне відстежувати характерні ознаки (цілісних і здатних до поділу предметів) у матеріально-наочних формах їх прояву. За своїм змістом вона є відносно розвиненою системою впорядкованих теоретичних знань про форму. Як галузі специфічних знань (оскільки не всі явища і предмети навколишнього світу можуть бути об'єктом її вивчення), їй притаманна система взаємопов'язаних понять і філософських категорій, що за суттю та змістом визначаються предметом певної науки й водночас відображають послідовну організацію знань у галузі досліджуваного об'єкта. Для об'єктів містобудування вона становить спосіб вияву формальних властивостей матеріалізованої структури міста.

4. *Обґрунтовано методіку дослідження*, що містить систему загально- та спеціальнонаукових методів і реалізована на трьох етапах: *базовому → концептуальному → морфологічному*. Така поетапність забезпечила логічну послідовність формування морфологічних уявлень у містобудуванні та розроблення засадничих для морфології міста теоретико-методологічних і методичних положень. Розроблено гіпотетико-дедуктивну модель дослідження морфології міста, яка дозволила представити вчення у формі теорії, що узагальнює сформоване на міждисциплінарному рівні розуміння морфології, осмислити його зміст у містобудуванні й розкрити та систематизувати знання про закономірності й особливості формування матеріальної структури міста в межах морфологічного контексту. Оскільки формальні властивості матеріальної

структури міста зафіксовані в просторі й розвиваються у часі, то основу дослідницького підходу склали *прийоми синхронії та діахронії*.

5. *Встановлено, що осмислення морфологічного змісту в містобудуванні зводиться до позначення формальних властивостей матеріальної структури міста, сутнісні ознаки якої доведені в межах морфології і полягають у перцептивному відображенні предметної цілісності та взаємного розташування частин у складі цілого. Визначення матеріальної структури міста виходить із позначення істотних для морфології міста ознак і спирається на три аксіоми про системність, субстанційність та морфологічність міста як об'єкта містобудування. Її сутнісні ознаки виражені у специфічних зовнішніх (способі матеріальної фіксації, що відображає специфіку обмеженості, освоєності та сформованості) і внутрішніх проявах (об'єктивному характері складових елементів, що виявляють рівень розвиненості, складності та організованості): ознаки, спрямовані на вираження зовнішніх проявів формальних властивостей матеріальної структури міста, характеризують форму і конкретизовані поняттям «фізична форма міста», а внутрішніх – будову, конкретизовану поняттям «морфологічна структура міста».*

6. *Виявлено, що на сучасному етапі розвитку науки особливого значення набуло вивчення морфології міста в складі географії, урбаністики та соціології. Специфіка морфології міста кожної окремої галузі знань проявляється в процесі уточнення об'єкта пізнання та конкретизації понять і категорій, пов'язаних із його предметною сферою в межах дефініції: морфологія міста – це вчення про форму та будову міста. Щодо містобудування морфологія міста визначається як сукупність теоретико-методологічних і методичних положень, в основі яких лежить систематизація знань про форму (далі фізична форма міста) та будову (далі морфологічна структура міста) матеріальної структури міста. В теорії містобудування морфологію міста можна розглядати і як самостійний науковий напрям, становлення якого варто пов'язати з урбаністичними дослідженнями та зміною звичних підходів до вивчення територіальних об'єктів, а розвиток – із формуванням нових концепцій.*

7. *Визначення морфології міста як наукового напрямку пов'язане з усвідомленням її предмета як певної теоретичної моделі та необхідністю визначення комплексу питань, пов'язаних із формуванням матеріальної структури міста. В основі такої моделі лежить формулювання наукової гіпотези, розроблення теоретичного підґрунтя і його застосування в межах морфологічної проблематики в містобудуванні.*

Теорія морфології міста лежить в основі окремого відносно самостійного типу наукового вчення, що формується засобами та формами раціонального мислення. Її основними елементами визначено теоретичні положення, що сформульовані в сучасній філософії і методології наук. До них належать: *власні (функції, ознаки та властивості) і логіко-методологічні основи (філософські настанови, завдання та напрями розвитку, тип теорії, ідеалізований об'єкт (матеріальна структура міста), принципи, понятійно-категорійний апарат (морфема, морф, морфологічний тип, морфологічна одиниця, морфологічна ознака, морфологічна структура), методи – базові (генералізація матеріальної*

структури міста, морфологічний опис) і спеціальні (морфометричний, морфографічний та морфотипологічний аналіз), *модель* («місто-пазл»), *концепція* («габітус міста»).

8. Основною *характеристикою матеріальної структури міста прийнято морфологічну різноманітність*, яка виражає змістову неоднорідність морфологічних одиниць та *розмаїття значень морфологічних ознак*. Область визначення та множину таких значень різних рівнів організації матеріальної структури міста узагальнено у формі незалежних класифікаційних угруповань. Виокремлено базові морфологічні типи за загальним виглядом, характером контуру, величиною, характером членованості та текстурними характеристиками, що виражаються морфологічними одиницями й визначаються характером їх наповнення, регулярності, величиною, просторовим розташуванням та загальним виглядом. Синхронно-діахронний підхід до дослідження морфологічних характеристик матеріальної структури історично сформованих європейських міст засвідчив існування всіх можливих таких типів.

9. У результаті узагальнення й концептуалізації теоретичного матеріалу і виходячи із закономірностей та особливостей формування матеріальної структури міста незалежно від рівня організації *розроблено абстрактне її зображення – морфологічну модель «місто-пазл»*. Така модель виражає множину взаємопов'язаних складових – морфем (найменших морфологічно значущих одиниць матеріальної структури міста, що наділені певною формою, характеризуються одночасно як самостійні елементи та як складові частини цілого). У загальному вигляді модель «місто-пазл» постулює *властивості про візуальне відтворення субстанційного рівня міста* → фіксування принципів для об'єкта морфології властивостей формальної цілісності та подільності → відбиття *різноманітності морфологічно значущих одиниць, що проявляються у співіснуванні різних за формою структурних елементів*. Пропонована модель «місто-пазл» може бути одночасно і засобом, і об'єктом дослідження морфологічного змісту в теорії містобудування, сприяти його осмисленню та розвитку нових методологічних підходів для дослідження міст, сформованих на різних рівнях ієрархічної організації та закладених у різні історичні епохи.

10. Поєднуючи та узагальнюючи наявні науково обґрунтовані знання про форму та будову матеріальної структури історичних міст, описані морфологією міста, і габітус як своєрідну новацію, спрямовану на визначення формальних ознак, типових для певної епохи і певної території, *сконструйовано концепт – «габітус міста»* про характерне місто визначеної епохи та на визначеній території. Для матеріальної структури історичних міст західного регіону України габітус визначено відповідно до переважних морфологічних типів фізичної форми та морфологічної структури за такими ознаками: за загальним виглядом – складний (100%), за контуром – комбінований (66%), за величиною площі і периметра – малий (64%), за характер членованості – низький (62%), за характером наповнення морфологічних одиниць – *різноманітний* (91%), за характером їх регулярності – *іррегулярний* (100%), за їх величиною – *середній* (52 % від заг. кільк. однотипних елементів), за просторовим розташуванням – *згрупований* (47 %), за виглядом текселів – *поліморфний*.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Петришин, Г. П., Криворучко, О. Ю. та **Ідак, Ю. В.**, 2009. Композиція – як основа в архітектурному проектуванні. *Містобудування та територіальне планування*, 35, с. 365–371 (здобувачка визначила способи формування квартальної забудови історичного міста).
2. **Ідак, Ю. В.**, Білінська, О. Б. та Тіхонова, О., 2010. До проблеми формування об'ємно-просторової структури костелу Марії Магдалени у місті Львові. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура*, 674, с. 133–139 (здобувачка дослідила особливості формування об'ємно-просторової структури костелу).
3. Юрчишин, О. М. та **Ідак, Ю. В.**, 2010. Особливості композиційного вираження дитячих дошкільних закладів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура*, 674, с. 63–71 (здобувачка розробила завдання та описала методику дослідження композиційних закономірностей дитячих дошкільних закладів, виокремила способи їхнього вираження).
4. **Ідак, Ю. В.** та Франків, Р. Б., 2010. Творчий метод вираження львівської архітектури, сформованої в період історизму та тоталітаризму. *Містобудування та територіальне планування*, 38, с. 151–160 (здобувачка дослідила особливості формування об'ємно-просторової структури забудови Львова, сформованої в період з кін. XIX – поч. XX ст., та виявлено способи її вираження).
5. **Ідак, Ю.**, Лисенко, О., Галаз, Ю. та Прохасько, Б., 2011. Композиційні аспекти формування кутів на прикладі сучасної забудови Львова та Івано-Франківська. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*, 1, с. 78–82 (здобувачка розробила завдання дослідження та сформулювала прийоми й засоби формування кутів сучасної забудови).
6. **Ідак, Ю.**, 2011. Збереження та розвиток квартальної забудови центральної історично сформованої частини Львова. *Досвід та перспективи розвитку міст. Проблеми розвитку найкрупніших міст України*, 20, с. 269–276.
7. Лисенко, О. Ю. та **Ідак, Ю. В.**, 2012. Композиційні аспекти формування наріжних вирішень в історичній забудові. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура*, 728, с. 26–37 (здобувачка визначила роль наріжних вирішень історичної забудови в структурі міста та сформулювала прийоми їх формування).
8. Посацький, Б. та **Ідак, Ю.**, 2012. Зарубіжний досвід територіальної організації зимових Олімпійських ігор на тлі реалізації національного проекту «Олімпійська надія 2022» в Україні. *Досвід та перспективи розвитку міст України. Теорія і практика прийняття містобудівельних рішень*, 22, с. 192–200 (здобувачка опрацювала емпіричний матеріал та сформулювала особливості територіальної організації зимових Олімпійських ігор).

9. Русанова, І. В. та **Ідак, Ю. В.**, 2013. Містобудівний розвиток малих міст у приміській зоні Львова (на прикладі м. Пустомит). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура*, 757, с. 231–234 (здобувачка опрацювала емпіричний матеріал та визначила характерні риси в територіальній організації малого міста).

10. **Ідак, Ю.**, 2014. Вілла «Сулима». Історія створення. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*, 1, с. 108–113.

11. **Ідак, Ю. В.**, Білінська, О. Б. та Янишин, Т., 2015. Архітектурно-просторова організація вулиці Проскурівської міста Хмельницького. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура*, 836, с. 114–120 (здобувачка сформулювала теоретичні засади та розробила методiku опису архітектурно-просторової організації досліджуваної вулиці).

12. **Idak, Yu.** and Rusanova, I., 2016. Objects of landscape architecture in formation of city morphology. *Architectural Studies*, Vol. 2, № 2, pp. 109–118 (здобувачка визначила особливості формування ландшафтних об'єктів у морфологічній структурі міста).

13. **Ідак, Ю. В.** та Лисенко, О. Ю., 2017. Особливості застосування графічних підходів у розробленні містобудівних концепцій. *Містобудування та територіальне планування*, 65, с. 212–219 (здобувачем досліджено специфіку представлення містобудівних концепцій та їх роль у наукових дослідженнях).

14. **Ідак, Ю. В.**, 2018. «Габітус» міста Стародавньої Греції. *Містобудування та територіальне планування*, 66, с. 215–222.

15. **Ідак, Ю. В.** та Лукашук, Г. Б., 2018. Морфологічна різноманітність рослин як основа для вивчення структури міста (частина I: морфологічні характеристики планувального каркасу міста). *Архітектурний вісник КНУБА*, 14/15, с. 381–390 (здобувачка сформулювала теоретичні основи морфологічного дослідження структури міста та продемонструвала його ефективність на прикладі вивчення планувальної структури міста).

16. **Ідак, Ю. В.**, 2019. Підходи до визначення понять «морфологія» та «морфологія міста» в контексті теорії містобудування. *Містобудування та територіальне планування*, 69, с. 153–159.

17. Лисенко, О. Ю., **Ідак, Ю. В.** та Топилко С. І., 2019. Відображення містобудівних та архітектурних концепцій у графічній інтерпретації логотипів засобами морфології. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, 53, с. 12–28 (здобувачка визначила особливості відображення морфологічної структури в логотипах історичних міст).

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

18. **Idak, Yu.,** Ihnatyuk, A. and Bolyuh, V., 2014. The prerequisites for formation of tourism infrastructure in Ukrainian Carpathians (for example massif of Chornohora). *Przestrzeń i Forma*, 21, p. 263–272. (ICV 2014: 62.60) DOI: <https://doi.org/10.21005/pif.2014.21.C-01> (здобувачка визначила теоретичні передумови формування туристичної інфраструктури).

19. Posatskyu, B. and **Idak, Yu.,** 2015. Development areas of Iviv region small border cities centres (e.g. Mostyska and Rava-Ruska). *Przestrzeń i Forma*, 24 (1), p. 149–164. (ICV 2015: 81.04) DOI: <https://doi.org/10.21005/pif.2015.24-1.C-05> (здобувачка дослідила особливості структурної організації малих міст).

20. **Идак, Ю. В.,** 2019. Особливості формування матеріальної структури міста. *Modern Scientific Researches*, 8 (1), p. 59–67. DOI: 10.30889/2523-4692.2019-08-01-010

21. **Idak, Yu.,** 2019. Methodological bases of the study of morphological Characteristics of the city. *World Science*, 5 (45), Vol. 1, p. 22–28. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/31052019/6509

22. **Idak, Yu.,** 2019. Interdisciplinary approaches to the study of morphology: theoretical and methodological aspects. Introduction to city morphology. *Przestrzeń i Forma*, 38, p. 163–174. DOI: <https://doi.org/10.21005/pif.2019.38.C-03>

Монографія та розділ у монографії:

23. **Идак, Ю. В.,** 2011. Композиційні аспекти формування фронту квартальної забудови Львова (кінця XVIII – початку XX століть). Львів : Растр-7.

24. **Идак, Ю. В.,** 2014. У пошуках креативних ідей. В: Б. Черкеса та Г. Петришин, ред. Креативний урбанізм: до століття містобудівної освіти у Львівській політехніці. Львів : Видавництво Львівської політехніки. с. 623–630.

Тези та матеріали конференцій:

25. **Идак, Ю.В.,** 2010. Вілла «Сулима» – до історії створення, Міжнародна наукова конференція «Антон Попель та Львівська архітектурно-художня школа зламу XIX–XX ст. (до 100-річчя смерті А. Попеля)», Львів, 3 грудня 2010 р., с. 16.

26. **Идак, Ю. В.,** 2011. Прояв масштабності архітектурних елементів фронту квартальної забудови Львова, Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні напрямки теоретичних і прикладних досліджень '2011», 30, Одеса, 15–28 травня 2011, с. 47–50.

27. Білінська, О. Б., **Идак, Ю.В.,** Тіхонова, О. П., 2012. Історико-архітектурні дослідження костелу Марії Магдалени у місті Львова, Наукова конференції, присвячена 20-літтю заснування кафедри РРАК «Дослідження, збереження і реставрація об'єктів культурної спадщини», Львів, 22–24 березня 2012 р., с. 52–57 (здобувачка визначила особливості структурної організації внутрішнього простору костелу).

28. **Идак, Ю. В.**, 2012. Роль кута в планувальній мережі історичного міста, Науково-практична конференція «Розвиток і реконструкція територіальних систем і населених місць регіону західної України», Львів, 24–25 травня 2012 р., с. 23.

29. **Идак, Ю. В.**, Калетинець К., Лоб, Н., 2013. Урбаністичні фантазії: у пошуку образу ідеального міста, Міжнародна наукова конференція, присвячена століттю містобудівної освіти у Львівській політехніці «Креативний урбанізм», Львів, 24–25 травня 2013 р., с. 56–57 (*здобувачка сформулювала концепцію ідеального міста за формальною ознакою*).

30. **Idak, Y.**, 2015. Compositional principles of formation of portside areas (illustrated by the example of Ukraine), V Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu Fenomeny Pogranicza «Nowe oblicze nadwodnych terenów przemysłowych», Szczecin (Poland), 18 of June 2015.

31. **Идак, Ю.**, 2017. Застосування методу морфологічного аналізу (при проектуванні архітектурно-містобудівних об'єктів), Наукова конференція «Містознавчі студії: становлення наукового напрямку» в рамках наукових заходів Інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка» та Комісії архітектури та містобудування Наукового товариства імені Шевченка з нагоди ювілею професора Галини Петрівни Петришин, Львів, 27 квітня 2017.

32. **Идак, Ю.**, 2017. До проблеми визначення ієрархічної побудови міста, Міжнародна науково-практична конференція «Простір міста – напрямки розвитку», приурочена до 75-річчя з дня народження професора Богдана Посацького, Львів, 23 червня 2017 р..

33. **Идак, Ю.**, 2018. Концепція «габітус» у вивченні морфологічних особливостей давніх історичних міст, ХХІХ Наукова сесія Наукового товариства імені Шевченка. Комісія архітектури та містобудування НТШ у Львові, Львів, 28–29 березня 2018 р., с. 26–27.

34. **Идак Ю.**, 2018. Поняття «морфологія міста» в еволюції урбаністичних досліджень, Міжнародна наукова конференція «Архітектурне середовище міста: вчора, сьогодні, завтра» до 90-ліття професора Андрія Рудницького, Львів, 6 грудня 2018 р., с. 73.

35. **Idak, Yu.**, 2018. The development of the historic city's underground space, VII International scientific conference from the series Phenomena of borderland, Szczecin (Poland), 29 June 2018, p. 26.

Публікації в інших наукових виданнях:

36. **Идак, Ю. В.**, 2011. Теоретичні аспекти композиційного аналізу. *Проблемы теории и истории архитектуры Украины*, 11, с. 107–114.

37. Radomska, V. R. and **Idak, Yu. V.**, 2015. Problem der Synthese auf dem Wegmerkmalbildung in der Sakralarchitektur. *Europäische Wissenschaft Abgeben*, 1, p. 3–7 (*здобувачка визначила способи та прийоми формування елементів сакральної архітектури*).

38. Топилко, С. І., Меуш, В. Д. та **Ідак, Ю. В.**, 2015. Концепція відновлення міських ландшафтів (засобами геопластики). *Сборник научных трудов SWorld*, 1 (38), 13, с. 69–72. (ICV 2015 : 66.23) (здобувачка визначила теоретичні підходи до формування природних елементів у структурі міста).

Навчально-методичні праці:

39. Петришин, Г. П., **Ідак, Ю. В.**, Щербаков, І. Л., 2011. *Архітектурна композиція*. Львів : Растр-7.

40. **Ідак, Ю.**, Клименюк, Т., Лясковський, О., 2014. *Основи об'ємно-просторової композиції*, Львів : Видавництво Львівської політехніки.

41. Петришин, Г. П., Посацький, Б. С., **Ідак, Ю. В.**, ред., 2016. *Містобудівне проектування. Частина I: Місто як об'єкт проектування*. Львів : Видавництво Львівської політехніки.

42. Петришин, Г. П., Посацький, Б. С., **Ідак, Ю. В.**, ред., 2017. *Містобудівне проектування. Частина II: Проектування структурних елементів міста*. Львів : Видавництво Львівської політехніки.

АНОТАЦІЯ

Ідак Ю. В. Основи теорії морфології міста. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора архітектури зі спеціальності 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. – Львів, 2020.

У дисертації розроблено нові в концептуальному плані та важливі для теорії містобудування принципові положення теорії *морфології міста*. Ідея формування теорії ґрунтується на досвіді, представленому в численних наукових працях американських та європейських урбаністів, на синтезі морфологічних знань, отриманих на міждисциплінарному рівні, та на пошуку нових шляхів розв'язання проблем, пов'язаних із розвитком сучасної теорії містобудування. Демонстрації ефективності теоретико-методологічного інструментарію морфології міста і здійсненню необхідних узагальнень про закономірності та особливості формування матеріальної структури міста сприяли розроблена морфологічна модель «місто-пазл» та сформульована концепція «габітус міста».

Ключові слова: морфологія міста, теорія, морфологічний зміст, місто-пазл, габітус міста.

SUMMARY

Idak Yu. V. *Bases of the theory of morphology of the city. – On the rights of the manuscript.*

The thesis for the Degree of Doctor of Architecture, specialty 18.00.01 - Theory of architecture, restoration of architectural monuments. – Lviv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Lviv, 2020.

The thesis is devoted to the explanation of important issues in the field of urban planning, which are related to the contradiction between *knowledge* of morphology of the city, *theoretical actions* related to selection and ambiguity of interpretations of morphological concepts and categories in urban planning, and *ignorance* of techniques and methods of urban morphological research at different levels of city organization. Deep understanding of the morphological content and detailed study of the theoretical and methodological regulations of *morphology*, formulated in natural sciences and humanities, have become the starting points for solving the issue.

The idea of establishing the bases of the theory of morphology of the city is based on the experience, presented in numerous scientific studies of American and European urbanists, the synthesis of morphological knowledge gained at the interdisciplinary level and on finding new ways of solving problems related to the development of the modern theory of urban planning.

The purpose of the research is the development of theoretical and methodological and methodical regulations of morphology of the city which can explain the morphological content in urban planning and systematize knowledge of patterns and features of formation of a material structure of a city.

Some regulations, new conceptually and also important for the theory of urban planning, and inferences, gained personally by the applicant, have been substantiated in the thesis, particularly for the first time: *it has been established* that the reflection of morphological features in urban planning is *theoretical synthesis of knowledge of a form*, aimed at studying of material reality, taking into consideration interdisciplinary knowledge of morphology and related scientific approaches; the *basic elements* have been *determined* and the *logical structure* of the theory of morphology of the city has been *formulated*, which summarize knowledge of morphology and enable to explain the specifics of morphological features in the learning of the city; it has been *introduced* the *concept* of "physical form of the city", which reveals semantic characteristics of morphological features in the learning of the city; it has been *distinguished* the main *directions of urban morphology* development – structural morphology, evolutionary morphology, which will contribute to expansion and extension of morphological ideas in the theory and practice of urban planning; it has been *established* the criteria for identifying of the main types of physical form and morphological structure of the city, which fix formal properties, aimed at determining patterns and features of formation of the material structure of the city; it has been *developed the morphological model* «city-puzzle», which summarizes patterns of formation of the material structure of the city and is reflected in the principles of morphology of the city. It has been *proved* the necessity of introducing the concept of the habitus of the city into the theory of urban planning, which enables to explain the peculiarities of the formation of the material structure of cities embodied in different historical periods; the following formulation of the concept has been offered for urban

planning: *the habitus of the city* is a set of morphological characteristics of the material structure of the city, inherent only in a certain epoch and a certain culture. *It has been stated the essence of such categorical concepts related to urban morphology as:* morpheme, morph, morphological type, morphological unit, morphological feature, morphological structure, which distinguish objects according to certain specific features and reflect generally the morphological phenomenon and connections between them; *it has been specified* the meaning and interrelation of the concepts "urban morphology" and «morphology of the city», it has been proved that they are similar in their essential characteristics, but they are correlated as a dialectical whole and its part. *It has been specified the morphological methods* of the study of the city: morphometric, morphographic, morphotypological, which have an interdisciplinary status and promote methodological and instrumental integration with other scientific branches. It has been established that the method of morphological description is the methodological basis of the morphology of the city; the *morphological approach to the typology of urban planning objects*, based on the specifics of the morphological features, *has been developed further* which allows to evolve general techniques and principles of their urban organization.

Knowledge of the theoretical bases of morphology of the city can be used during independent analysis of the methodology of scientific research of formative processes of architectural and urban planning objects, prerequisites for their development, elucidation of causal relationships of various phenomena, for unbiased assessment of theoretical and practical achievements of various fields of knowledge and understanding of the features of the transformation processes occurring in modern urban planning.

Keywords: *morphology of the city, theory, morphological content, city-puzzle, habitus of the city.*

АННОТАЦИЯ

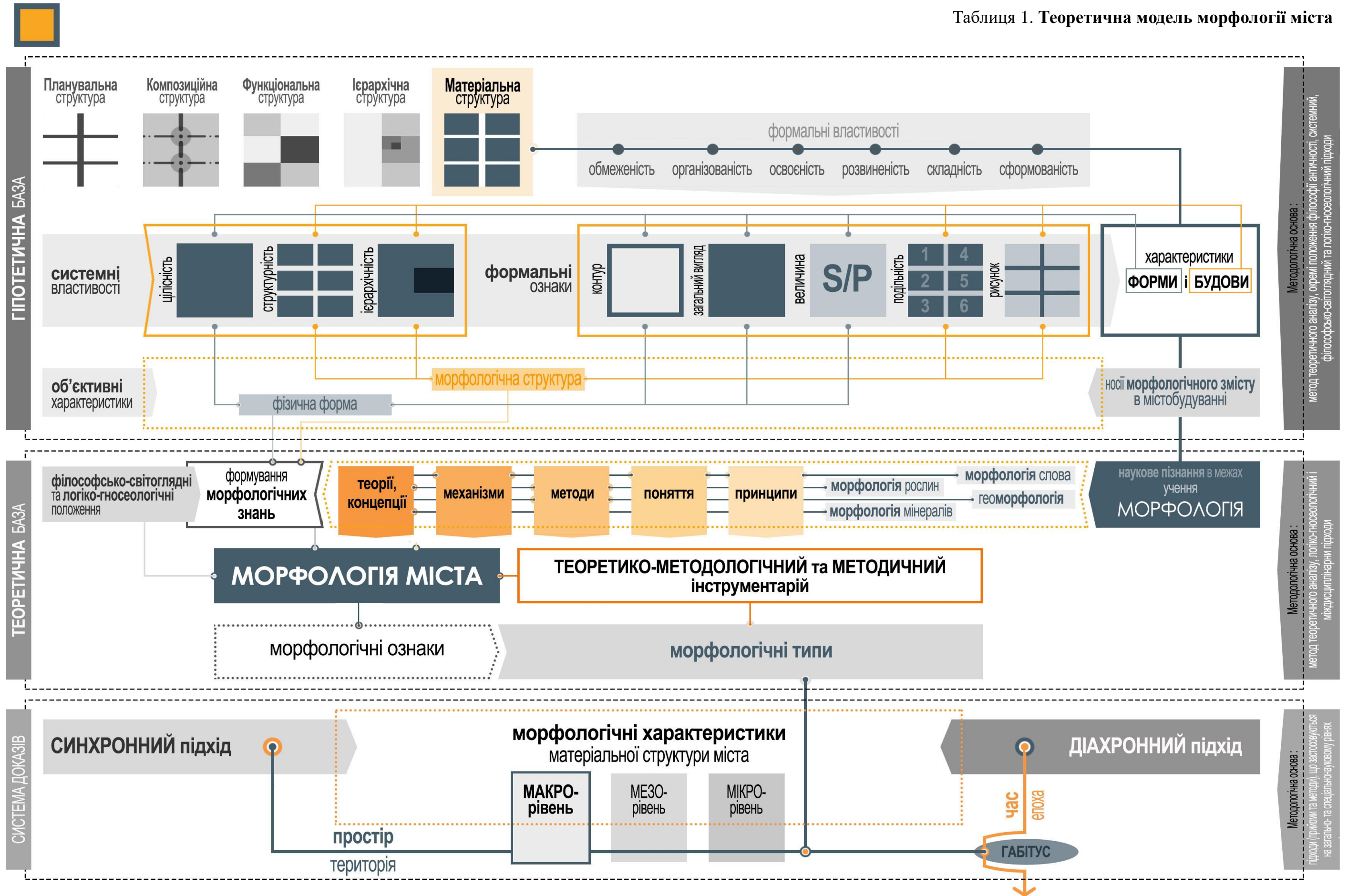
Идак Ю.В. Основы теории морфологии города. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора архитектуры по специальности 18.00.01 – теория архитектуры, реставрация памятков архитектуры. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины. – Львов, 2020.

В диссертации разработаны новые в концептуальном плане и важные для теории градостроительства принципиальные положения теории морфологии города. Идея формирования теории основывается на опыте, представленном в многочисленных научных трудах американских и европейских урбанистов, на синтезе морфологических знаний, полученных на междисциплинарном уровне, и на поиске новых путей решения проблем, связанных с развитием современной теории градостроительства. Демонстрации эффективности теоретико-методологического инструментария морфологии города и осуществлению необходимых обобщений о закономерности и особенности формирования материальной структуры города способствовали разработанная морфологическая модель «город-пазл» и сформулированная концепция «габитус города».

Ключевые слова: *морфология города, теория, морфологический смысл, город-пазл, габитус города.*

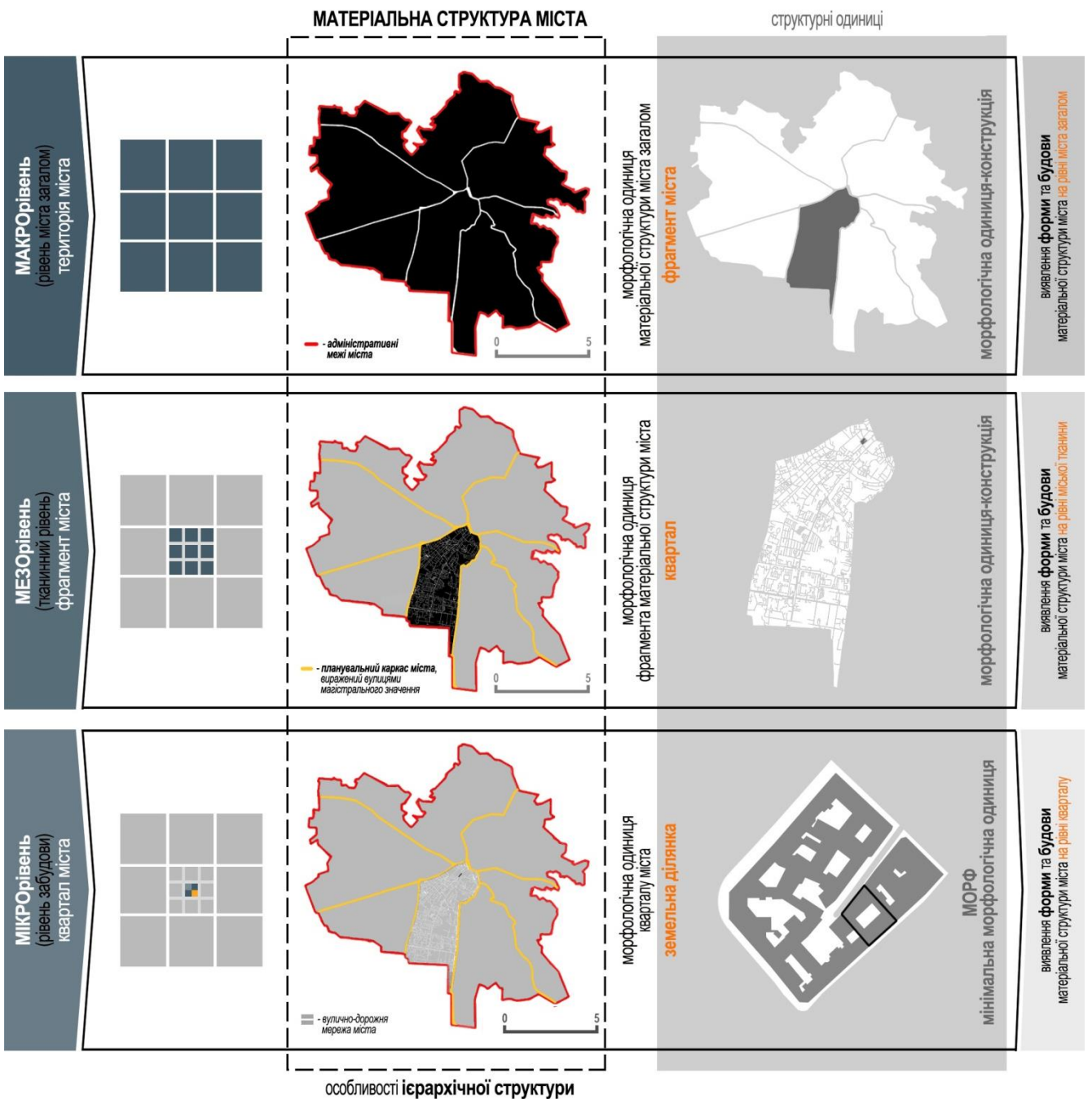
Таблиця 1. Теоретична модель морфології міста

Таблиця 2. Специфіка дослідження морфологічних характеристик матеріальної структури міста

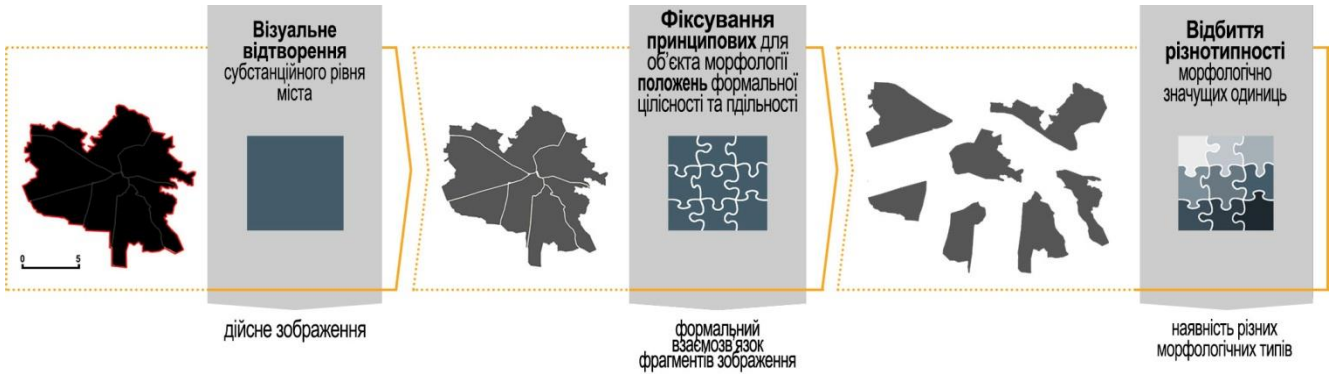
б) виявлення характерних рис матеріальної структури міста на прикладі Львова

Таблиця 3. Морфологічна модель «місто-пазл» та габітус міста як ознака інваріантності елементів історичного міста та змінності його структури

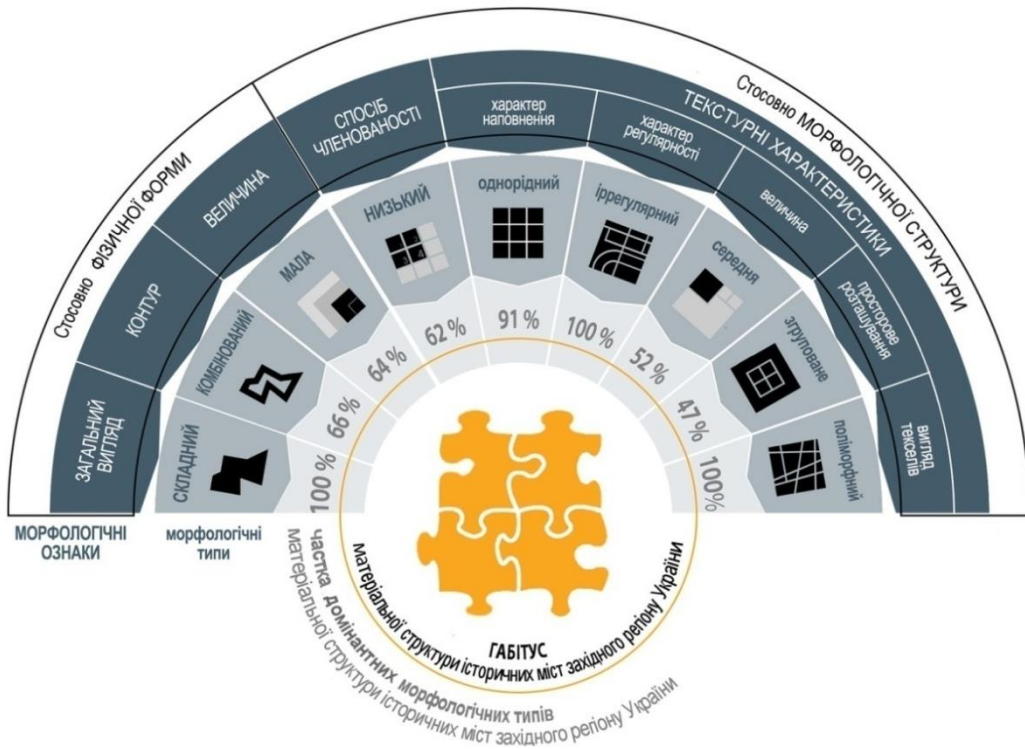
а) концепція морфологічної моделі матеріальної структури історичного міста «місто-пазл» та її основні властивості

б) етапи та послідовність визначення габітусу міста

в) визначення габітусу матеріальної структури історичного міста західного регіону України

Таблиця 4. Системна класифікація основних типів матеріальної структури міста за морфологічними ознаками

